

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Filozofická fakulta

**ZACHYCENÍ KAŽDODENNÍHO ŽIVOTA VE SPISECH ČECHŮ
CESTUJÍCÍCH V POZDNÍM STŘEDOVĚKU A RANÉM NOVOVĚKU
NA BLÍZKÝ VÝCHOD**

THE REALIZATION OF DAILY LIFE IN THE WRITINGS OF THE CZECHS
WHO TRAVELLED TO THE NEAR EAST IN THE LATE MIDDLE AGES AND
EARLY MODERN PERIOD

Bakalářská práce

Autor: Vojtěch Homolka
Vedoucí práce: prof. PhDr. Lenka Bobková, CSc.
Konzultantka: PhDr. Blanka Zilynská, Ph.D.

PRAHA

2008

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně a že jsem uvedl všechny použité prameny a literaturu.

Poděkování

Rád bych touto cestou poděkoval své konzultantce, paní doktorce Blance Zilynské, která mi dala mnoho cenných rad. Pomohly mi i její otázky, které mi pomáhaly o práci přemýšlet a lépe formulovat některé pasáže.

Za podporu při studiu a také za kontrolu správnosti textu děkuji svým rodičům.

Obsah

Úvod	5
Kdo byl Martin řečený Křivoústý?	7
Kdo byl Martin Kabátník?	7
Kdo byl Jan Hasištejnský z Lobkovic?	8
Kdo byl Oldřich Prefát z Vlkanova?	9
Kdo byl Václav Vratislav z Mitrovic?	10
Kdo byl Kryštof Harant z Polžic a Bezdružic?	11
Situace na Blízkém východě	13
Věci od jídla, chléb, kůr, vejce, i všeliké ovoce	15
Každý dal sobě zeprati košile černé	21
Tu na zemi na tom poli spali	25
Tu jsou šermy, tu z luku střílení	29
Všudy veliké nebezpečství a smrt	33
Křesťany za psy mají jiní všickni	39
Závěr	46
Shrnutí	47
Summary	48
Seznam použitých pramenů a literatury	49

Úvod

Cestování znamenalo ve středověku a raném novověku kruté odříkání. Daleké cesty byly mimořádnou událostí, lidé na nich překonávali únavu, žízeň, hlad, nepřízeň počasí i mnohá nebezpečí.¹ Cestovatelé se pohybovali v cizím (mnohdy jim nepřátelském) prostředí, museli řešit neobvyklé situace. Jejich každodenní život, rituály a stereotypy tím byly vážně narušeny. Ale i daleko od domova museli něco jíst, ukládat se k spánku či pečovat o svůj zevnějšek. Právě na tyto aspekty cestování se zaměřím v předkládané práci.

K naplnění vytyčeného cíle mi posloužily postřehy Čechů, kteří se v 15. a 16. století vydali na Blízký východ a po svém návratu svým vzpomínkám vtiskli literární podobu. Čerpal jsem především ze zápisků Martina Křivoústého, Martina Kabátníka, Jana Hasištejnského z Lobkovic, Oldřicha Prefáta z Vlkanova, Václava Vratislava z Mitrovic a Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdruzic.² Jen okrajově jsem využil *Sarmacie* Jana Zajíce z Házmburka.³ Záměrně jsem opomenul všechny cizojazyčné i do češtiny přeložené cestopisy.⁴

Zastavme se nyní zevrubněji u celkové koncepce této práce. Na její začátek jsem předsunul stručné medailonky o životech hlavních postav, které usnadní další orientaci v textu. Do značné míry jsem přitom vycházel z děl Josefa Kinského a Jiřího a Miloslava Martínkových.⁵ Kromě životopisných údajů a kratičkého popisu cest obsahují medailonky také informace o dostupnosti jednotlivých cestopisů. Nemenší důležitost přisuzuji kapitole o tom, jak se vyvíjely poměry na Blízkém východě ve středověku a raném novověku, přičemž se dotknu i osmanských výbojů v Evropě. Poté bude následovat stěžejní část práce týkající se každodenního života. Nejprve se zaměřím na stravování. Pokusím se přiblížit, jak vypadal jídelníček českých cestovatelů. Zmínky o stravování jsou v jejich spisech poměrně časté. V další kapitole se budu věnovat hygienickým podmínkám, některým onemocněním a způsobu jejich léčby. Neopomenu se při té příležitosti rozepsat o úrovni orientálního lázeňství. Posléze se budu zabývat tím, kam se cestovatelé ukládali k spánku a nakolik to bylo pohodlné či nepohodlné. Předmětem mého zájmu se dále stanou zájmy cestovatelů a jejich oblíbené kratochvíle. Předposlední kapitola bude věnována nástrahám, jež museli cestovatelé překonávat, a nebezpečím,

1 Michel SOT, *Poutnictví*, in: Jacques LE GOFF – Jean-Claude SCHMITT (edd.), *Encyklopedie středověku*, Praha 2008, s. 504.

2 Informace o vzniku rukopisů a vydaných edicích jsou uvedeny v životopisných kapitolkách.

3 Jaroslav PÁNEK (ed.), *Jan Zajíc z Házmburka. Sarmacia aneb Zpověď českého aristokrata*, Praha 2007. Nejedná se o cestopis.

4 Např. Daniel BOUŠEK (ed.), *Dopis rabi Ovadji otci a další hebrejské renesanční cestopisy*, Praha 2004.

5 Josef KUNSKÝ, *Čeští cestovatelé I. díl*, Praha 1961; Jiří MARTÍNEK – Miloslav MARTÍNEK, *Kdo byl kdo. Naši cestovatelé a geografové*, Praha 1998.

jimž museli čelit. Nakonec svoji pozornost zaostřím na domorodé obyvatelstvo, především na hodnocení jejich chování, víry a obyčejů.

Kapitoly budu rozdělovat do několika celků zejména podle geografického klíče. Jiné podmínky panovaly při plavbě Středomořím, jiné při pobytu v Cařihradu⁶ a jiné při cestování po Svaté zemi nebo po Egyptě. Jsem si vědom toho, že opomím hledisko časové. Jsem však přesvědčen o tom, že díky zvolenému postupu budou jednotlivé kapitoly přehlednější. Každodenností při cestování ve středověku a novověku se již přede mnou zabýval Norbert Ohler.⁷ Jeho knihy však mají mnohem širší záběr (místní i časový) než moje práce. Na literaturu ke konkrétním tématům budu odkazovat přímo v textu.

Bude vhodné si ještě ujasnit, jaké pohnutky vedly jmenované muže k výpravě na Blízký východ. Mladičkový Václav Vratclav z Mitrovic se vydal na zkušenou s císařským poselstvem, jehož cílem bylo zažehnat hrozící válku. Příslušník Jednoty bratrské Martin Kabátník společně s dalšími souvěrci pátrali po čisté církvi, u níž chtěli najít inspiraci k řešení vlastních věroučných rozporů. Pout' Jana Hasištejnského z Lobkovic měla v sobě od počátku jednoznačné prvky pokání, tvrdí Petr Hlaváček. Dokládá to však jediným argumentem (Jan se zavázal darovat svobodu jednomu svému poddanému), který vzápětí sám zpochybňuje (není jisté, zda Jan svůj slib dodržel).⁸ Kryštof Harant mohl na pouti do Svaté země hledat uklidnění po smrti své ženy.

Text jsem se snažil oživit citacemi z výše uvedených pramenů. Pravopisné ani jiné chyby jsem zásadně neopravoval. Doslovné znění uvedené v edicích jsem někdy pouze zkrátil.

6 Cařihrad byl ve starověku nazýván podle svého zakladatele Konstantinopol. Roku 1453 se jej zmocnili Turci, mezi nimiž se ujalo pojmenování Istanbul, což je zkomolenina řeckého „stin poli“ (ve městě, do města).

7 Norbert OHLER, *Náboženské poutě ve středověku a novověku*, Praha 2002; též, *Cestování ve středověku*, Praha 2003.

8 Petr HLAVÁČEK, *Nový Jeruzalém? Spirituální rozměr kadaňské rezidence Jana Hasištejnského z Lobkovicz († 1507)*, in: Dana Dvořáčková-Malá (ed.), *Dvory a rezidence ve středověku*, Praha 2006, s. 250.

Kdo byl Martin řečený Křivoústý?

Totožnost Martina Křivoústého je obestřena rouškou tajemství. Víme o něm jen to, že se stal bakalářem na pražské univerzitě, že byl utrakvistickým knězem a že podnikl cestu do Svaté země, o níž se nám dochoval drobný spis. O tom, kdy tuto dalekou pouť podstoupil, se můžeme jen dohadovat. Bakalář Martin vyrazil na cestu někdy před rokem 1477, k němuž se hlásí nejstarší známé znění jejího popisu.⁹

Bakalář Martin cestoval přes Korutany do Benátek. Odtud pokračoval lodí podél východního pobřeží Apeninského poloostrova přes Anconu do Vasta a dále pěšky do Trani. Poté se opět plavil přes Bari do Lecce a svou výpravu po Itálii zakončil v Tarentu.¹⁰ Z bývalé významné řecké osady zamířil po moři přes Rhodos a Kypr do syrské Tripoli, odtud v sedle mezka do Damašku a přes město Ramu k Jeruzalému. Zpáteční cesta vedla z Jaffy do Dalmácie.

Je pravděpodobné, že Martin Křivoústý neputoval sám. Jménem známe pouze jednoho z jeho společníků, jakéhosi Jakuba, jenž při pouti zahynul a byl pochován v Damašku. O ostatních tovaryších nevíme nic, dokonce ani nemáme jistotu, zda ještě nějakí další byli.

Kdo byl Martin Kabátník?

Datum ani rok narození Martina Kabátníka neznáme. Víme o něm, že přestoupil od utrakvistů k Českým bratřím a že se přestěhoval z Prahy do Litomyšle, kde se stal měšťanem. Provozoval zde nejspíše krejčovskou živnost.¹¹ Svoji negramotnost a neznalost jazyků při svých cestách kompenzoval vynikajícím pozorovacím talentem.¹²

Začátkem března 1491 vyslala jednota bratrská čtyři muže, aby vyhledali lid, který se chová podle vzoru prvotní svaté církve a v čistotě slouží Kristu. Ze získaných poznatků chtěli vyvodit závěry, jež by vedly k uklidnění tehdejších názorových neshod uvnitř Jednoty. Na financování mise se významnou měrou podílel královský mincmistr Bohuš Kostka z Postupic,

9 Podle editora Jaroslava Kolára jsou v tomto znění patrné opisovačské chyby, originál tedy mohl vzniknout i o několik let dříve. Dále se dochoval překlad do češtiny z roku 1573, jehož edici pořídil Jaroslav KOLÁR, *České znění Cesty do Jeruzaléma Martina Křivoústého*, in: Strahovská knihovna 18-19, 1983-84 (dále jen Martin Křivoústý).

10 Proč volil tuto neobvyklou trasu, není známo.

11 J.V. Prášek soudí, že se zabýval děláním kabátů lemovaných kožešinou, kterou nakupoval z Ruska. Pokud se toto tvrzení zakládá na pravdě, dala by se tím vysvětlit jeho schopnost komunikovat v ruštině. J. Kinský se domnívá, že mohl být obchodníkem se sukny, kožišníkem nebo kloboučníkem.

12 Domlouval se převážně v ruském jazyce. Z nepřesností v místopisných názvech J.V. Prášek usuzuje, že ne vždy a všemu přesně rozuměl. Tato úvaha nemusí být nutně mylná, ale na vině mohl být i delší časový postup.

jeden z předních bratří. Vybrané kvarteto poutníků se přes Moravu, Slezsko, Polsko, východní Halič a Valašsko přesunulo do Cařihradu, kde se rozdělilo. Lukáš Pražský zamířil do Řecka, Mareš Kokovec se vydal do Ruska a Kašpar z Braniborské Marky zůstal v okolí Cařihradu. Kabátník si najal za průvodce rusky mluvícího Žida a připojil se k jedné karavaně kupců, která směřovala do Svaté země.¹³ Z Jeruzaléma pokračoval bez svého tovaryše až do Egypta. Stejnou cestou se potom vrátil do Cařihradu, kde se opět shledal se svými druhy. Rodnou vlast znovu spatřili koncem roku 1492. Hlavní cíl cesty nesplnili, mohli jen podat zprávu o všeobecné zkaženosti křesťanstva.

Po návratu si Kabátník s manželkou Alžbětou koupili dům v Litomyšli. Písma neznalý poutník vylíčil své zážitky a postřehy městskému písaři Adamu Bakalářovi, díky němuž se nám dochovaly dodnes. Životní příběh Martina Kabátníka se uzavřel zřejmě v únoru 1503. Není známo, že by po sobě zanechal nějaké potomky.

Adamem Bakalářem zapsané Kabátníkovy postřehy poprvé vydal tiskem r. 1539 A. Oujezdský. Další vydání vyšla v letech 1542, 1564 (?), 1577 (?), 1639, 1691 a 1708. Nověji byl vydán zásluhou Justina V. Práška, části cestopisu poté ještě vyšly ve výběrech Josefa Dostála, Zdeňky Tiché či Lucie Storchové.¹⁴

Kdo byl Jan Hasištejnský z Lobkovic?

Jan Hasištejnský, nejstarší syn Mikuláše Hasištejnského z Lobkovic a Ofky ze Žerotína, se narodil roku 1450. Po otcově smrti (r. 1462) se o jeho bohaté statky rozdělil se svými bratry Mikulášem, Jaroslavem a Bohuslavem, známým humanistickým básníkem. Janovi připadly mj. Kadaň a Údlice u Chomutova. Ač byl sám horlivým katolíkem, podporoval zvoleného krále Jiřího z Poděbrad. Později působil ve službách jeho nástupce Vladislava II. Mladý Jagellonec jej v 70. letech vyslal společně s Benešem Libštejnským z Kolovrat do Lucemburku, aby se zde jeho jménem ucházeli o ruku Marie Burgundské, dědičky po burgundském knížeti Karlovi.¹⁵ Roku 1479 byl Jan se svými bratry přijat do panského stavu. V roce 1487 Lobkovic cestoval s Půtou Švihovským z Rýzmburka přes Benátky do Říma, kde za Vladisla-

13 Počet kupců v karavaně Kabátník odhadoval na 150.

14 Justin V PRÁŠEK (ed.), *Martina Kabátníka Cesta z Čech do Jerusalema a Kaira r. 1491-92*, Praha 1894; Josef DOSTÁL (ed.), *Cesty do Svaté země*, Praha 1948 (dále jen Martin Kabátník, ed. J. Dostál); Zdeňka TICHÁ (ed.), *Jak staří Čechové poznávali svět. Výbor ze starších českých cestopisů 14.-17. století*, Praha 1986; Lucie STORCHOVÁ (ed.), *Mezi houfy lotrův se pustiti... České cestopisy o Egyptě 15.-17. století*, Praha 2005 (dále jen Martin Kabátník, ed. L. Storchová).

15 Marie dala nakonec přednost Fridrichovi III., synovi císaře Maxmiliána I.

va II. složili slib poslušnosti papeži, po kterém Inocenc VIII. přiznal jagellonskému panovníkovi titul českého krále.

Po vzoru svého nejmladšího bratra Bohuslava se Jan po Velikonocích roku 1493 vydal na pouť do Svaté země. Většina poutníků se tehdy do Palestiny plavila z Benátek po moři. Nejinak se zachovali Lobkovic se svým tovaryšem Jetřichem z Gutštejna. Zaplatili 50 dukátů na osobu a po takřka měsíčním čekání nastoupili na palubu lodi, která po pěti týdnech přistála v Jaffě.¹⁶ Ulicemi Jeruzaléma se Lobkovic mohl procházet od 23. července do 1. srpna, poté se přes Jaffu a Benátky vrátil zpět do své Kadaně. Vylíčení své pouti do Svaté země Jan z Lobkovic sepsal až v roce 1505.

První manželkou Jana Hasištejnského byla Kunhuta z Ronova. Po její brzké smrti r. 1472 se podruhé oženil s Magdalénou z Thörringenu, s níž měl syna Jaroslava. Další syn Wolfgang se mu narodil z nemanželského poměru s jakousi Annou Regenspergerovou. O jeho výchovu pečoval Janův bezdětný bratr Bohuslav. Na věčnost nejstarší ze synů Mikuláše Hasištejnského odešel v roce 1517. Pohřben byl ve františkánském klášteře v Kadani.

Původní rukopis se nedochoval, máme k dispozici jen dva opisy z 16. století. Tiskem jej vydal teprve František Ladislav Čelakovský r. 1834 v *České včele*. Začátkem 20. století jej vydali F. Strejček a F. Maleček.¹⁷ Některým aspektům cesty Jana Hasištejnského věnoval pozornost již zmiňovaný historik Petr Hlaváček.¹⁸

Kdo byl Oldřich Prefát z Vlkanova?

Oldřich Prefát se narodil v květnu 1523 v Praze. Jeho otec, zámožný obchodník se sukнем, vlastnil v Praze několik domů a zakoupil si i šlechtický přídomek. Jeho vyznání víry je nejisté. Pravděpodobně byl snášenlivým katolíkem, ale ani přesvědčení některých badatelů, že se jednalo o evangelíka, nelze jednoznačně vyvrátit.¹⁹

V sedmnácti letech odešel Oldřich na studia do Wittenbergu. V roce 1542 studoval matematiku na pražské univerzitě a téhož roku pokračoval ve studiích v Ingolstadtu, kde se věnoval i hře na flétnu. O rok později se stal načas také posluchačem univerzity v Lipsku. Roku 1545 se vydal přes Alpy do Benátek a do Říma, cestou navštívil též Milán a domů se vrátil

16 Jaffa dnes tvoří aglomeraci s Tel Avivem.

17 Ferdinand STREJČEK (ed.), *Jana Hasištejnského z Lobkovic Putování k Svatému hrobu*, Praha 1902; František MALEČEK (ed.), *Jan Hasištejnský z Lobkovic: Putování k svatému hrobu*, Praha 1907 (dále jen Jan Hasištejnský).

18 Petr HLAVÁČEK, *Nový Jeruzalém?*

19 O otázce Prefátovy víry více Oldřich Prefát, s. 459-460; ke katolickému vyznání se přiklání i Justin V. PRÁŠEK, *Oldřicha Prefáta z Vlkanova cesta na východ r. 1546 a význam její*, in: *Časopis Českého musea* 68, 1894, s. 359.

přes Trevír. Oldřich dosáhl hlubokého vzdělání, vynikal zejména v matematice a astronomii. Podle některých svědectví se dokonce stal „*hotovitelem nástrojů matematických*.“²⁰ Byl dosti sečtělý a zcestovalý, z jeho záznamů lze usuzovat, že ovládal latinu, němčinu a italštinu.

Do Svaté země se Prefát vypravil na jaře 1546. Zvolil tradiční trasu přes Benátky, odkud se společně se svým tovaryšem Wolfem Holtzwirthem plavil po moři se zastavením na ostrovech Korfu, Zakynthos, Kréta a Kypr až do přístavu Jaffa. Od 18. srpna do 2. září pobýval v Jeruzalémě a podnikal poznávací výpravy po okolí, do Betléma, Hebronu či k řece Jordán. Během svého pobytu ve Svaté zemi se musel vydávat za Francouze (přestože neuměl francouzsky), poněvadž Ferdinand I. byl tehdy ve válce s osmanským císařem. Při zpáteční plavbě do Benátek byla jeho plachetnice přepadena piráty, ale naštěstí jejich útok odrazila. Teprve na sklonku roku znovu spatřil Benátky, kde přečkal zimu. Do Prahy se navrátil začátkem dubna 1547.

Krátce po svém návratu se Oldřich Prefát oženil s Mandalenou z Kynostu. Ve své závěti se zmiňuje o svých synech Ondřejovi a Tomášovi i o své matce Kateřině, která jej patrně přežila. Roku 1550 putoval přes Benátky a Řím do Lorety. Dva roky poté putoval přes Pyreneje ke svatému Jakubu do Santiaga de Compostela. Podrobněji o těchto cestách zpravení nejsme. Vylíčení své pouti do Svaté země vydal až roku 1563. Dva roky po vydání svého životního díla „*jsa od p. Boha všemohúcího dlouhou a těžkou nemocí navštívěn*“²¹ umírá ve věku 42 let.

Prefátovo dílo podruhé vydáno F.F. Procházkou roku 1786. Novodobou edici Prefátova cestopisu připravil v roce 1947 Karel Hrdina, část vydal o rok déle Josef Dostál, nejnovějšího vydání se jeho spis dočkal zásluhou Hany Bočkové v roce 2007.²²

Kdo byl Václav Vratislav z Mitrovic?

Václav Vratislav z Mitrovic spatřil světlo světa v roce 1576. Jeho matkou byla Kateřina Vratislavová z Běšín. Jeho otec Štěpán Vratislav z Mitrovic, příslušník rozvětveného šlechtického rodu, zastával post regenta statků pana Adama z Hradce.²³ Poté, co v dětství prošel jindřichohradeckými jezuitskými školami, vydal se Václav v roce 1591 na zkušenou

20 J.V. PRÁŠEK, *Oldřicha Prefáta z Vlkánova cesta*, s. 354.

21 Zikmund WINTER, *Oldřicha Prefáta z Vlkánova poslední vůle*, Časopis Musea království Českého 71, 1897, s. 82.

22 Použil jsem nejnovější vydání: Hana BOČKOVÁ (ed.), *Oldřich Prefát z Vlkánova. Cesta z Prahy do Benátek a odtud potom po moři až do Palestiny*, Praha 2007 (dále jen Oldřich Prefát).

23 V té době byl Adam z Hradce nejvyšším kancléřem Království českého, po smrti Viléma z Rožmberka dokonce povýšil na nejvyššího pražského purkrabího.

s císařovým poselstvem k Vysoké portě.²⁴ Poselstvo cestovalo přes Budín, Bělehrad a Sofii do Cařihradu, kde odevzdalo sultánovi sjednaný tribut. Po počátečním poměrně poklidným pobytu byli císařovi lidé obviněni ze špionáže a uvrženi do vězení. Po jistý čas byli přikováni k veslům na tureckých lodích, odkud byli nakonec převezeni do obávané *Černé věže*. Vysvobození se zajatci dočkali teprve po třech letech, do vlasti se vrátili v roce 1595.

Doma se Václav Vratislav oženil s Ludmilou Sežovskou z Lub, která mu povila sedm dětí. V císařském vojsku se účastnil bojů proti Turkům. Jako katolík zůstal za stavovského povstání věrný císaři, a proto musel opustit Čechy. V pobělohorském období byl jmenován nejvyšším zemským sudím a tajným císařským radou. Roku 1629 se dočkal povýšení do panského stavu. Svoji životní pouť dokončil v roce 1635.

Přestože byl cestopis Václava Vratislava sepsán poměrně záhy (již roku 1599) prvního vydání tiskem se dočkal zásluhou F.M. Pelcla až roku 1777. Jako druhý jej vydal o třicet let později V.M. Kramerius. Od té doby bylo dílo zpřístupněno veřejnosti ještě několikrát – např. Václavem Ertlem (1906), Jiřím Daňhelkou, Miladou Nedvědovou či Aloisem Bejblíkem.²⁵ Zahraněním čtenářům neznalým češtiny jej zprostředkovaly cizojazyčné překlady – mj. anglický, maďarský nebo polský.

Kdo byl Kryštof Harant z Polžic a Bezdružic?

Kryštof byl synem katolického přisedlicího zemského soudu Jiřího Haranta a jeho čtvrté družky Marianny z Janovic. Narodil se v roce 1564 na hradě Klenová u Klatov. Od 12 let se jeho osobnost formovala na dvoře arcivévody Ferdinanda Tyrolského v Innsbrucku. Naučil se německy, italsky, španělsky, latinsky, řecky, částečně i francouzsky a hebrejsky. Rozvíjel svůj hudební talent, osvojoval si znalosti antické kultury a cestoval po Německu a Itálii.

Roku 1584 se Harant vrátil do Čech. Oženil se s Evou Černínovou z Chudenic, s níž měl dvě děti, ale ani jedno se nedožilo dospělosti. Marně se pokoušel dostat k císařskému dvoru, který sídlil v Praze. Od roku 1593 se několik let účastnil válečného tažení do Uher proti Turkům. Po smrti své první manželky (1597) se rozhodl společně se svým švagrem Heřmanem Černínem z Chudenic vykonat pouť do Svaté země.

24 Vysoká porta byl oficiální název pro tureckou říši.

25 Václav BEJBLÍK (ed.), *Příhody Václava Vratislava z Mitrovic, které on v tureckém hlavním městě Konstantinopoli viděl, v zajetí svém zakusil a po šťastném do vlasti navrácení sám léta Páně 1599 sepsal*, Praha 1977; Jiří DAÑHELKA (ed.), *Příhody Václava Vratislava z Mitrovic*, Praha 1950 (dále jen Václav Vratislav, ed. J. Daňhelka); Milada NEDVĚDOVÁ (ed.), *Příhody*, Praha 1976 (dále jen Václav Vratislav, ed. M. Nedvědová).

Harant s Černínem se vydali obvyklou cestou přes Benátky. Dlouhé čekání na nejbližší loď strávili z větší části v Padově. Na kupecké lodi se společně s dalšími pěti poutníky přeplavili na Kypr,²⁶ odkud pokračovali na chatrném syrském plavidle do Jaffy. Krátce před koncem svého jeruzalémského pobytu byli oba pasováni na rytíře Božího hrobu. Z Palestiny zamířili do Káhiry a podnikli strastiplnou výpravu na Sinajský poloostrov. Při plavbě z Alexandrie do Benátek Harant onemocněl zimnicí, ale zotavil se a přes Alpy se vrátil domů.

Císař Rudolf II. světaznalého Kryštofa Haranta jmenoval roku 1600 svým komořím a radou, o sedm let později jej dokonce povýšil do panského stavu. Mezitím se Harant podruhé oženil, tentokrát s Barborou ze Stropčic. Tímto sňatkem vyženil polovinu hradu a městečka Pecka. Jeho choť zemřela při porodu dcery, kterou Harant pokřtil vodou z řeky Jordán. Třetí sňatek uzavřel s Annou Salomenou Hradištskou z Hořovic, s níž vyženil druhou polovinu Pecky. V této době se Kryštof věnoval komponování hudebních skladeb a sepisování svých vzpomínek na pouť do Svaté země. Svůj obsáhlý cestopis vydal roku 1608.

V roce 1614 byl Kryštof Harant členem poselstva, které mělo v Madridu vrátit Řád zlatého rouna, který patřil nedávno zesnulému Rudolfovi II. Cestou navštívil Brusel a Paříž, z Madridu se vydal na pouť do Compostely. Do Prahy se vracel přes Milán. I o této cestě pořídil cestopis, který se však později ztratil.

Po vypuknutí stavovského povstání Harant přestoupil k protestantům. Pomohl si tím k úřadu prezidenta české komory, poté se stal komořím a radou zimního krále Fridricha Falckého. Po bitvě na Bílé hoře se uchýlil na Pecku a plánoval útěk ze země. V roce 1621 byl však zatčen a popraven na Staroměstském náměstí. Vdova Anna Salomena se po jeho smrti provdala za Heřmana Černína.

Cestopis Kryštofa Haranta poprvé vyšel tiskem v roce 1608 v Praze, druhé české vydání pochází z roku 1668. Kryštofův bratr Jan Jiří přeložil dílo do němčiny. Tato verze vyšla v roce 1678 v Norimberku. Nové české vydání pořídil v letech 1854-66 K.J. Erben. Od té doby vyšly části cestopisu v několika výběrech a život Kryštofa Haranta byl zpracován v několika monografiích.²⁷

26 Kypr byl od roku 1573 začleněn do osmanské sféry vlivu.

27 Karel HRDINA (ed.), *Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdržic Cesta po Egyptě*, Praha 1926. Několikrát odkazují na již zmíněné výběry J. Dostála (dále jen Kryštof Harant, ed. J. Dostál) a L. Storchové (dále jen Kryštof Harant, ed. L. Storchová). Do značné míry jsem využil výtečného monografického zpracování, jehož autorkou je Marie KOLDINSKÁ, *Kryštof Harant z Polžic a Bezdržic. Cesta intelektuála k popravišti*, Praha – Litomyšl 2004.

Situace na Blízkém východě

V 7. století zaplavili oblast Blízkého východu Arabové. Jejich expanze byla spojena s rychlým procesem islamizace a arabizace. Na obsazených územích vybírali noví správci nižší daně než před nimi byzantská říše. Arabové nechtěli prosazovat islámskou víru násilím, zároveň však příslušníkům podrobených národů za přestoupení na islám poskytovali různé výhody (např. úlevy na daních). Arabové byli záhy nuceni vzdát se řízení své říše, přesto v jimi vytvořené civilizaci dodnes přetrvaly jejich jazyk, víra a zákony.²⁸

Za vlády umajjovské dynastie byly vysoké státní funkce obsazovány výhradně čistokrevnými Araby. Od poloviny 8. století, kdy nastoupila dynastie Abbásovců, mohli nejvyšší úřady zastávat poloarabové i Peršané. Hlavní sídlo bylo přeneseno z Damašku do Bagdádu, čímž posílil iránský vliv. Za vrchol abbásovské moci je považováno období panování Hárúna ar-Rašída (786-809). Ve druhé polovině 9. století došlo k odtržení Egypta, kde se prosadila dynastie Fátimovců, která ani formálně neuznávala svrchovanost Abbásovců. Fátimovští chálífové si vystavěli své hlavní město Káhiru.

V 11. století byl islámský svět rozdroben na řadu malých státních útvarů. Z asijských stepí muslimové dopravovali turecké otroky, kterým se později říkalo *mamlúci*. Chalífát byl stále více závislý na tureckém vojsku, arabští a perští vojevůdci byli zatlačeni do pozadí a tím zbaveni politického vlivu. Turci tak získali dominantní postavení, které si udrželi prakticky celé tisíciletí. Na rozdíl od Arabů a Peršanů Turci po přijetí islámu zcela zavrhlí svou národní identitu.²⁹

Patrně koncem 10. století vstoupili na islámské území Seldžukové (pojmenováni byli podle svého náčelníka). V 11. století seldžučtí Turci dobyli Bagdád, zmocnili se Sýrie, Palestiny i Anatólie, čímž se většina území Blízkého východu opět sjednotila pod jednou vládou. Seldžučtí vládci jako první začali používat titul sultán. Rozdrobenosti seldžucké říše na konci 11. století využili křižáci k úspěšnému vpádu do Svaté země. Ve druhé polovině 12. století se křesťanským vojskům v Egyptě postavil důstojník kurdského původu Saladin, který ovládl Sýrii a Jeruzalém. Za jeho nástupců se sjednocená syrsko-egyptská říše rozpadla, což umožnilo křižákům setrvat v této oblasti ještě celé jedno století – až do příchodu mamlúckých sultánů, kteří syrsko-egyptský stát obnovili.

Ve 13. století vstupují do mocenského soupeření na Blízkém východě Mongolové, kteří vyplenili Bagdád, později u Ankary rozdrtili osmanské vojsko, obsadili Sýrii a od egyptského

28 Bernard LEWIS, *Dějiny Blízkého východu*, Praha 1997, s. 51-52.

29 Tamtéž, s. 80-81.

sultána získali slib vazalské věrnosti. Obrovská mongolská říše se rozpadla na počátku 15. století po smrti chána Tamerlána. Mongolská invaze ochromila seldžucký stát, který počátkem 14. století definitivně zanikl. Ve stejné době budoval v západní Anatolii svoji moc kníže Osman, zakladatel nové dynastie. Osmané ve 14. století vedli neustálé boje s Byzancí, zmocnili se velké části Balkánského poloostrova a v roce 1396 uštědřili zdrcující porážku evropské armádě vedené Zikmundem Lucemburským u Nikopole. Války s Byzancí ukončil Mehmet II., který roku 1453 dobyl Konstantinopol a přenesl tam své sídlo.

Po objevení přímé námořní obchodní cesty z Evropy a Indie zasáhla egyptské mamlúky na přelomu 15. a 16. století finanční krize. Skomírající režim mamlúckých sultánů byl svržen r. 1516-17 Osmany, kteří poté začlenili do své říše Egypt, Sýrii a západní Arábii. Vrcholné období osmanské moci nastalo za vlády Süleymana I. Nádherného (1520-1566), jenž roku 1526 porazil uherského krále a o tři roky později neúspěšně obléhal Vídeň. Teprve roku 1547 vyjednal Ferdinand I. Habsburský s Osmany příměří na pět let za tribut 30 tisíc zlatých ročně. Do této doby spadají počátky diplomatických styků prostřednictvím stálého vyslance u Vysoké porty.³⁰ Krátce po Süleymanově smrti byli Turci sice poraženi v námořní bitvě u Levanta, přesto až do 17. století ovládali Středozevní moře.

Smír trvalejšího charakteru s Turky uzavřel až Ferdinandův syn, císař Maxmilián II., smlouvou z Adrianopole z roku 1568. Jen tu a tam byl porušován drobnějšími loupežnými výpady některých pašů,³¹ jež ale novou válku nevyvolaly. Pozornost Turecka se obrátila na východ proti Persii. Rakouským Habsburkům se poté téměř čtvrtinu století dařilo pomocí tributů a úplatků udržet klid zbraní.³² V roce 1590 však Turecko ukončilo válku s Persií a ve vzduchu rázem visela nová turecká expanze do Uher. Maxmiliánův syn a nástupce Rudolf II. smluvil se sultánem Muradem III.³³ prodloužení míru, ale musel jej vykoupit kromě obvyklého každoročního peněžního daru ještě drahocennými nádobami a jinými poklady. S tímto drahocenným nákladem byla do Cařihradu vyslána nová legace vedená lužickým šlechticem Fridrichem Krekwitzem.³⁴ Přesto nakonec vypukla válka, zvaná dnes patnáctiletá. Ukončena

30 Kromě Cařihradu měl římský císař ve 2. polovině 16. století své stálé ambasadorý ještě v Římě, Benátkách a Madridu.

31 Termín paša označoval osmanského úředníka nebo důstojníka nejvyšší hodnosti.

32 Je zajímavé, že více prostředků než na oficiální tribut museli Habsburkové vynakládat na dary a úplatky, jež si nárokovali vysocí turečtí hodnostáři. Na „daň z míru“ Habsburkům přispívali i vladaři jiných evropských zemí.

33 Murat III. vládl v letech 1574-1595. V jeho éře je možné vysledovat projevy nestability a úpadku Osmanské říše. Se svými konkubínami zplodil celkem 56 dětí, což je nejvíce ze všech sultánů osmanské dynastie.

34 Dle Josefa MATOUŠKA, *Turecká válka v evropské politice v letech 1592-1594. Obraz z dějin diplomacie protireformační*, Praha 1935, s 33 pocházel ze Slezska. U Vysoké Porty prý nezískal takovou oblibu jako jeho předchůdce. Krekwitz zemřel v říjnu 1593 v tureckém zajetí na následky krutého zacházení. Ze strany Turků zdaleka nešlo o ojedinělý případ bezcharakterního jednání s cizími diplomaty. Již první Ferdinandův vyslanec u

byla až roku 1606 tzv. žitvatorockým mírem, který znamenal výrazný zlom ve válce mezi osmanskou říší a křesťanskou Evropou.

Věci od jídla, chléb, kůr, vejce, i všeliké ovoce

Naši exkurzi do dějin každodennosti pozdně středověkých a raně novověkých cestovatelů na Blízký východ zahájíme kapitolou o stravování. Nejprve se zaměříme na oblast mezi Vídní a Cařihradem. Společně s Václavem Vratislavem z Mitrovic zavítáme na sultánův dvůr a posléze i do žaláře zvaného příznačně *Černá věž*. Po překročení Bosporu se našim hlavním průvodcem stane Martin Kabátník, s nímž projdeme přes celou Anatólii a Sýrii do Palestiny a dojde i na egyptskou kuchyni. Nezůstaneme ochuzeni ani o zkušenosti poutníků, kteří se plavili do Svaté země po moři – zejména Jana Hasištejnského z Lobkovic a Oldřicha Prefáta z Vlkanova.

Václav Vratislav z Mitrovic se při popisu přesunu z bývalého sídla Rudolfa II. do Cařihradu sice přidržoval spisu A.G. Busbecka, v pasáži o jídelníčku však pravděpodobně slepě neopisoval pokrmy, které sám nemohl okusit. Nemáme tedy důvod zpochybňovat tvrzení, že cestou přes Bulharsko konzumoval nekvašený chléb pečený v horkém popelu nazývaný *fugacia*. Poměrně levně si mohl opatřit skopové, kuřata, slepice i jimi snášená vejce. Za války ceny potravin samozřejmě stoupaly. Na kaši z ječných či rýžových krup, kusu skopového masa, chlebu a medu si pochutnal v některém ze sítě špitálů, kde se dalo tu a tam pohodlně nocovat.

Mnohem bohatší menu si císařské poselstvo dopřálo na hostině u sultána, kde jim služebnictvo naservírovalo vařené i pečené slepice, kaše z rýže, sladké sekaniny, skopové maso a pečeně či drobné byliny a saláty. Posledně jmenovaná příloha prý Václavovi příliš nelahodila. Naopak ledem chlazený nápoj z citrónové nebo pomerančové šťávy s vonnými přísadami, tzv. *arabšerbet*, si velice pochvaloval. Poukazuje na to, že se jedlo malovanými lžicemi, museli se obejít bez nožů a že místo na stůl jim v souladu s místním obyčejem prostřeli na koberci.

Porty, boloňský šlechtic Malvezzi, byl v době sporu o Sedmihradsko tři roky internován v *Černé věži*. Holanďan Albrecht von Wise dokonce v Cařihradě roku 1570 zemřel na následky svého předchozího věznění. Výčet Krekwitzových předchůdců i obvyklé složení císařských legací působících na Bosporu je možné vyčíst z článku Tomáše RATAJE, *Císařská poselstva v Cařihradě ve druhé polovině 16. století*, in: Dějiny a současnost 17, 1995, s. 7-12.

Sultán je pak po dobu jejich pobytu nechal každý den zásobovat jednou čtvrtinou vola, dvěma skopci, šesti slepicemi, rýží, medem, cukrem, obrokem pro koně, kuchyňským kořením, solí, rozinkami a k pití dostávali víno a vodu. Pokud vyrazili do města, potkávali chudé osoby, které v kožených pytlích roznášeli čerstvou vodu a na požádání každému – bez ohledu na jeho vyznání - dali napít.³⁵ Mnozí Turci na tyto služebníky pamatovali ve své závěti.

O to větší šok proto muselo pro Vratislava a jeho druhy znamenat uvěznění. Jejich denní příděl v žaláři sestával jen ze dvou bochníků chleba a vody. Teprve když se od ostatních vězňů naučili plést turecké punčochy, rukavice a klobouky, mohli si jejich prodejem vydělat na mouku, na kaši, olej, ocet, salát a více chleba. Upřímný Václav přiznává, že jednou nepohrdli ani masem z kocoura. Při zotročení na galérách dostávali taktéž dva bochníčky chleba, třebaže se rapidně zvýšil výdej jejich energie. Avšak ten, kdo sehnal peníze, např. opět tkaním oblečení, měl možnost přilepšit si vínem, kaší, polévkami nebo dokonce plíšňovým sýrem.

Do tuhého začalo jít po transportu do Černé věže, kde členové poselstva zůstali tři dny o hladu a vody měli jen tolik, že sotva zahnali žízeň. Záslouhou punčochářského řemesla byli s to pořídit si džbánky, hrnec a okřín. Mohli pak díky tomu uchovávat větší zásobu životadárné tekutiny a připravovat si i tepelně zpracované pokrmy. Vařil vždy ten, na koho vyšla služba.

Martin Kabátník se velmi často zmiňuje o tom, jaké jídlo si mohl obstarat v krajích, jimiž právě procházel – od Anatólie až po Egypt. Díky tomu si můžeme udělat poměrně přesnou představu o složení jeho jídelníčku.

Základní potravinou byl pochopitelně chléb, jehož množství a kvalita značně kolísaly. Oblast mezi Ankarou a Kaisarií v dnešním Turecku litomyšlský měšťan popisuje jako velmi nuznou, kde se peče pouze ječný chléb, který je doslova *černý jako uhel*. „*Chléb ten, za to mám, že jest jím dobrý podle zvyku jejich, než nám jest byl velmi trpký jísti,*“ poznamenává Kabátník k jeho chuti s postesknutím, že se s ním musel spokojit, když nic jiného nebylo.³⁶ O kus dále, v hornaté Turkmanské zemi, na poutníka sice čeká příjemná změna v podobě čistě bílého chleba, ale místní lidé ho měli málo, protože nedisponovali dostatkem úrodných polí, kde by se dařilo obilí. Oproti tomu v Aintabu mívají karavany příležitost nakoupit tolik chleboů, co hrdlo ráčí.

Se střídavými úspěchy si Kabátník opatřoval chléb i cestou z Jeruzaléma do Egypta. Zatímco v Gáze jej byl dostatek, byť drahý, v dalších městečkách již nebyla situace tak příznivá.

35 Obdobným způsobem po Káhiře podle Kabátníka rozváželo vodu z Nilu na 7 tisíc velbloudů. Nosičů vody si v Káhiře všiml i Harant.

36 Martin Kabátník, ed. J. Dostál, s. 11.

To se zlepšilo až v blízkosti Káhiry, kde „*sme se chleba najedli všichni, což nás bylo, a vody dobré napili jsme se z Nýlusa, řeky veliké...*“³⁷ Káhirský bochník chleba byl menší než pražský a cenově přijatelný.

Vodu z Nilu Kabátník chválí jako chutnou a sladkou, čímž se dostáváme k nápojům. Dorazila-li karavana k řece, mohli se všichni včetně zvířat osvěžit zadarmo, někdy si však museli vodu kupovat za peníze. Od Martina Křivoústého se dozvídáme, že v Damašku byl vody dostatek, „*nebo téměř každý muž vésti vodu do svého domu, protože sou tu potokové mnozí.*“³⁸ Jeho jmenovec Kabátník se pochvalně vyjádřil i o Jakobově studnici v Hebronu. Oproti tomu v oblasti mezi Hebronem a Nilem bylo nutno vzít za vděk vodou slanější a zteplalou. Akutním nedostatkem čerstvé vody trpěl Harant při plavbě z Gazy do Damietty a při putování na horu Sinaj. Jen s největším sebezapřením pil páchnoucí vodu z Mojžíšových studnic, v nichž se předtím navíc vykoupal jeho upocený arabský průvodce.

Poutník směřující na Blízký východ ovšem nezaháněl žízeň jen vodou. Leckdy si mohl dopřát i nějaký ten pohárek vína nebo doušek pálenky.³⁹ S konzumací alkoholických nápojů to ale v muslimském světě nebylo radno přehánět, neboť muslimům bylo jejich pití zapovězeno, a proto se dívali skrz prsty i na cizince, kteří to činili. Ale o nezřídka dvojakém vztahu muslimů k alkoholu si více povíme až v kapitole o domorodém obyvatelstvu. Jeruzalémské víno cizinci ze střední Evropy (Kabátníkovi) chutnalo a ve srovnání s ostatními druhy potravin mu připadalo i laciné. Kolem palestinského hlavního města se nacházelo množství vinic. Zralé plody vykupovali židé a křesťané, kteří z nich lisovali víno. Zbytek muslimové sušili na rozinky, které Janu z Lobkovic připadaly lepší než ty, které se z Turecka přes Benátky dovážely do českých zemí.⁴⁰ Oproti tomu káhirske víno „*jest pití velmi zlé, ježto jest hořké, a proto i drahé jest, neb i takového málo jest.*“⁴¹

Důležitou součástí stravy tvořilo ovoce, v některých oblastech Blízkého Východu hojně pěstované. „*V Damašku tak jest ovoce mnoho, že to mohu praviti v pravdě, že jak jsem živ, v jednom městě neviděl jsem ho více, jako v Damašku na trhu prodávajíc, a to ovoce rozličného,*“ líčí horlivě Kabátník.⁴² Ovoce z Damašku se prý vyváželo až do Egypta. Rozmanité druhy ovoce se prodávaly i v Jeruzalémě. Avšak kupující musel být připraven v tomto staroslavném městě sáhnout poněkud hlouběji do svého měšce než kdekoli jinde. Co si představít

37 Martin Kabátník, ed. L. Storchová, s. 4.

38 Martin Křivoústý, s. 78.

39 I mladičkový Václav Vratislav z Mitrovic se přiznává, že při výletu do města Galaty pozřel dva koflíky vína a zpět do Konstantinopole se vrátil v podroušeném stavu.

40 Podle Martina Křivoústého muslimové sušili rozinky v tak velkém množství, že nebylo nikterak jednoduché v Jeruzalémě sehnat vylišané víno – Martin Křivoústý, s. 85.

41 Martin Kabátník, ed. L. Storchová, s. 13.

42 Martin Kabátník, ed. J. Dostál, s. 14-15.

pod širokým označením ovoce? V pasáži o pobytu v Egyptě Kabátník zmiňuje datle a pomeranče. Zatímco vyčkávala výprava Jana z Lobkovic v Jaffě na povolení k cestě do Jeruzaléma, nabízeli a prodávali jim místní muslimové k jídlu hrušky, výborné dýně, hroznové víno či granátová jablka. Tradičně znamenité *vino v hroznech* si Jan kupoval i v Ramě a Jeruzalémě. V zápiscích Oldřicha z Vlkanova o pobytu v Palestině figurují ještě navíc fíky, *angury* (tj. vodní melouny nebo citruly), citróny a pochutnal si i na broskvích.

Kromě chleba a ovoce byla ve výživě poutníků zastoupena i masitá strava, což dokládá i několik konkrétních zmínek. Kabátník si v Káhiře jednou koupil pečeného berana, o němž znechuceně pravil: „*Tak jest byl nechutný, že sem ho jísti nemohl.*“⁴³ Prodávaly se tam i smažené ryby a další pokrmy. V Aintabu utrpěl velbloud, který nesl Kabátníkovy věci, takové zranění, že nebyl schopen pokračovat v cestě. Proto mu lidé z karavany podřízli hrdlo, rozsekali jej na kusy a získané maso snědli. V jiném městě si koupili mořské ptáky. „*A ty ptáky pekli sobě neslané a jedli sme je bez chleba, mněť sú byli velmi nechutní, ač' jsou je velmi chválili,*“ vzpomínal s odstupem času Kabátník.⁴⁴ Kryštof Harant a Heřman Černín uspořádali před svým odchodem z Jeruzaléma na počest svého pasování na rytíře Božího hrobu velkolepou hostinu. Stoly se při ní prohýbaly pod tíhou pečených kuřat, slepic a koroptví. Lobkovicovi a Prefátovi při zastávkách v Jaffě a Ramě domorodci přinášeli vařené či pečené slepice i kuřata, husy, kozy, ovce i berany. Lobkovic tvrdil, že někteří tam „*také velbloudy tepou a jedí.*“⁴⁵

Výčet potravin, jimiž se poutníci na Blízkém Východě stravovali, může být ještě různorodější. „*K jídlu nemohli jsme co sobě jiného koupiti než kyselé zelí a cibuli mladou,*“ vrací se Kabátník k návštěvě města Kaisarie.⁴⁶ V městečku dva dny cesty od Gázy vzdáleného „*našli najvíc sajra, mléka a tvarohův.*“⁴⁷ V egyptských kuchyních se kromě skopového masa a smažených ryb vařily rýžové polévky nebo kaše, hrách a blíže nespecifikované kořeněné pokrmy. Oběd Jana Hasištejnského jednou v Jeruzalémě tvořila „*polévka z oukropku [tj. česneková – pozn. V.H.] s olejem, chléb a víno v hroznech.*“⁴⁸ Když skupina poutníků Oldřicha Prefáta zůstávala přes noc v chrámu Božího hrobu, dali jim tam mniši vejce vařená natvrdo, malý pecen chleba a víno.

Kryštofa Haranta očividně zklamalo skromné pohoštění, které mu přichystali mniši na hoře Sinaj. Po chlebu odporivého vzhledu i chuti před něj postavili syrové boby rozmočené ve

43 Martin Kabátník, ed. L. Storchová, s. 15.

44 Tamtéž, s. 4.

45 Jan Hasištejnský, s. 127.

46 Martin Kabátník, ed. J. Dostál, s. 11.

47 Martin Kabátník, ed. L. Storchová, s. 4.

48 Jan Hasištejnský, s. 122.

vodě, kterými se běžně krmili velbloudi. Nevábně působily i ryby z Rudého moře, sýr chutnal skoro jako mýdlo. Chut' si Harant spravil teprve datlovou pálenkou ředěnou chutnou a čistou vodou. Poté, co byl při zpáteční cestě do Káhiry okraden o většinu potravin, vložil v nouzi do úst i polosyrové koláčky, které ze zbytku mouky uplácal a hlínou dochutil jeho arabský průvodce.

Poutníci plavící se do Svaté země po moři, uzavírali před vyplutím písemnou smlouvu se svým patronem. V ní bylo zakotveno i to, že mají na lodi každý den dostávat k snídani bílý chléb s *malvazí*, k obědu a k večeři „*maso pečené i vařené, nové a ne smrduté, a to dostatek*.“⁴⁹ Při zastávkách v přístavech i během pobytu ve Svaté zemi si poutníci opatřovali stravu ze svých prostředků.

K snídani patron na lodi servíroval bílý „*chléb dvakrát pečený, který trvá dlouhý čas a nekazí se ani brzo zplesniví, ale jest tvrdý*“⁵⁰ a k tomu sladké bílé víno. Měkký chléb se podával jen krátce poté, co jej patron koupil v nějakém z přístavů, jelikož nebyl tak trvanlivý. Obědy i večeře sestávaly zpravidla ze tří chodů. První tvořilo hovězí, skopové nebo vepřové maso, občas i slepice, přičemž zvířata byla zabíjena přímo na lodi. I druhá krmě byla masitá, maso si každý mohl podle potřeby přisolit a přikusovat k němu chléb. Teprve poté přišla na řadu zelenina: „*vařený hrách bobový neb zelí v hlávkách vařené neb mrkev, [...], aneb cibuli hrubou upekouc, [...], aneb rejžovou kaši vařenou s mandlovým mlíkem*.“⁵¹ Jako zákusek poutníci dostávali sýr parmazán, různé druhy ovoce (hrušky, jablka, hroznové víno či dýně), vejce nebo ředkve. V pátek, který byl postním dnem, se na stolech objevovaly rozličné plody moře (kaviár, sardele a další druhy ryb). Jednotlivé chody bylo možno zapíjet červeným vínem namíchaným s vodou.

Zastávky v přístavech poutníci jistě uvítali, protože si v nich mohli nakoupit čerstvé potraviny. Jan z Lobkovic si pečlivě zapisoval, kde rostly jaké druhy ovoce. V Dubrovníku viděl zahrady s pomeranči, na ostrově Korfu fíky a mandle, v přístavu Modon navíc i citrony, na ostrově Rhodos mj. granátová jablka. Téměř všude rostlo výtečné hroznové víno.

Hasištejnského a jeho tovaryše v Dubrovníku pohostil pán tohoto přístavu. Z výpovědi hosta lze usuzovat, že se zřejmě těšil na vybranější pokrmy než na sladké pečivo (konfekty), nenakynuté koláče (pegáčky) a sladké víno zlaté barvy (malvaz). Další *konfekty* a několik lahví s *malvazí* jim pán Dubrovníku věnoval na cestu. Kryštof Harant a jeho společníci byli

49 Oldřich Prefát, s. 24.

50 Tamtéž, s. 58.

51 Tamtéž, s. 60.

pro změnu pohoštění na ostrově Zakynthos. Na pečených kuřatech, melounech, chlebu a víně si pochutnávali tak dlouho, že málem zmeškali odplutí své lodi.

O rozmanité zvířeně na ostrově Kréta Jan Hasištejnský prohlásil, že tam „*dosti všelikého ptactva, a koroptví zdejší [...] viděl i jedl, jsou větší málo než naše, ale nezdály se býti tak chutné.*“⁵² A díky hojnosti dobytka tam „*mnoho sýra a másla dělají a to lacino jest.*“⁵³ V Modonu jim pro změnu Turci prodávali křepelky. Maso na Kypru podle Jana Hasištejnského „*velmi jest nezdravé, že hned z požívání jeho ráda zimnice se strhne.*“⁵⁴ Spílá místnímu horkému podnebí a nedobrym vodám. Pochvaluje si naopak pěkně vykrmené slepice a čistě bílou sůl. Při zpáteční cestě na Kypru nakoupil chléb, vejce a slepice, na Rhodu povečeřel bílý chléb a víno.

Ne vždy byl Jan z Lobkovic spokojen s kvalitou vína. Například modonské víno „*jest náramně silné, jakoby je ochmelil, a protivné pití, kdož mu nepřivykl, že jsme musili k němu polovici vody přilévati.*“⁵⁵ Obdobné výtky měl i na Kypru: „*víno v hroznech jest velmi sladké, ale domácí jest velmi silné a protivné pití, kdož mu nepřivykne, neb na smole je kladou, že náramně smrdí.*“⁵⁶ Naopak Martin Křivoústý pil v Modonu výborné víno, těžko říci, zda by stejné chutnalo i Lobkovicovi.

Oldřich Prefát sehnal na ostrově Korfu „*hojně dobrého vína a laciného a díní neb melounů dosti, chleba i všech jiných potřeb.*“⁵⁷ Na Krétě ochutnal silné víno, pojedl chléb, jablka, hrušky, dýně, melouny, hroznové víno, slepice i vejce. Na Kypru si obstaral jen chléb, víno, vejce a hroznové víno, protože všechno ostatní vykoupily posádky lodí, které tu kotvily před nimi. Viděl tam rovněž fíky, které ale tehdy ještě nebyly zralé. Při jedné zastávce jeho patron přivezl na loď dvě malé srnky, z nichž jedna hned v noci zemřela a druhá k tomu neměla daleko, tudíž ji ráno vysadili na břehu. „*Tu umrlou srnku jsme pak v neděli snědli, a tak i čerstvou zvěřinu na navi měli.*“⁵⁸

V průběhu druhé poloviny 16. století se v souvislosti s úpadkem poutnictví do Svaté země značně zhoršily i podmínky pro křesťany, kteří chtěli tuto zbožnou cestu vykonat. Na vlastní kůži to poznal Kryštof Harant, jenž musel na kupecké lodi patronovu starostlivou péčí oželeť. Společně s Heřmanem Černínem se v Benátkách předzásobili trvanlivými potravinami, zvláště suchary – *chlebem dvakrát pečeným*, jenž byl tak tvrdý, že si o ně jeden jejich spolucestující

52 Jan Hasištejnský, s. 63.

53 Tamtéž (ed.), s. 64.

54 Tamtéž (ed.), s. 90.

55 Tamtéž (ed.), s. 60.

56 Tamtéž (ed.), s. 89.

57 Oldřich Prefát, s. 68.

58 Tamtéž, s. 368.

cí vylomil dva zuby, uzenými jazyky, parmazánem, mandlemi, fíky, rozinkami a soudkem vína.

Jak vidno, pokud měli křesťanští návštěvníci muslimských zemí v pozdním středověku a raném novověku dostatečně plný měšec, nemuseli být takřikajíc o chlebu a vodě. Považuji za velmi pravděpodobné, že cestovatelé ve spisech, z nichž jsem čerpal, neuvádějí úplně všechny druhy jídel, které tam jednou ochutnali či opakovaně konzumovali. Výsledný jídelníček tedy může být ještě pestřejší. Na druhou stranu si je třeba uvědomit, že některé speciality se jim dostaly do rukou jen čas od času, jinak byla jejich strava víceméně jednotvárná. Naskytla-li se proto příležitost, nepohrdli někteří z nich ani zatoulaným kocourem, poraněným velbloudem či uhynulou srnou.

Kabátník tvrdí, že se člověk v těch zemích musí uskrovnit v jídle i v pití, chodit v chatrném oděvu, vystříhat se všetečnosti a zachovávat místní obyčeje. Zámožnější Jan Hasištejnský či Oldřich Prefát se zřejmě nemuseli uskrovnovat tolik jako Kabátník. Ale i oni byli nuceni přizpůsobit se místním podmínkám. Harantovi skromný jídelníček místy hraničící s hladověním nutně jevil jako popření vlastní identity. Ne všechno se navíc setkalo u chuťových buněk našich návštěvníků s kladnou odezvou, něco se jim vyloženě protivilo – Kabátníkovi maso z berana, Lobkovicovi smůlou zapáchající víno, Václavu Vratislavovi byliny a saláty. Jiné pokrmy si naopak oblíbili – například hroznové víno.

Každý dal sobě zeprati košile černé

Každý poutník, voják i diplomat musel na dalekých cestách nějakým způsobem pečovat o svůj organismus, aby předcházel nejrůznějším nemocem. Očistu těla bylo možno provést ve vyhlášených tureckých lázních, v tekoucí řece i ve slaném moři. Do orientálních lázní ze sklonku středověku a počátku nového věku nahlédneme společně s Martinem Kabátníkem, Václavem Vratislavem a Kryštofem Harantem.

Rozstonal-li se někdo při plavbě po moři, mohl využít služeb špitálu na ostrově Rhodos, o jehož provozu nás blíže informuje Jan Hasištejnský. Od Oldřicha Prefáta víme, že i na lodi se dodržovaly některé základní hygienické návyky. Zato naprosto katastrofální podmínky byly ve vězení, v němž musel pobývat Václav z Mitrovic a jeho druhové.

Tradice antických a byzantských lázní ovlivnila úroveň lázeňství na celém Blízkém východě. Velké a luxusní lázně bývaly chloubou arabských měst, na stavbách přepychových

lázní se podíleli i nejslavnější osmanští stavitelé. V Damašku, Káhiře i Cařihradu se dodnes v blízkosti velkých mešit nacházejí velké lázeňské komplexy. Interiéry byly vyzdobeny pestřými kachlíky, freskami i náročnými štukaturami, z nichž se ale jen málokteré dochovaly až do 19. století.

Větší lázně umožňovaly současné oddělené koupání mužů i žen. Topilo se v nich dřevem, dřevěným uhlím, hnojem i zbytky vylisovaných oliv. Horký vzduch byl veden pod podlahou a dutými cihlami ve stěnách. Po mycí proceduře mohla následovat masáž či různé kosmetické úkony. Ženy si zde barvily vlasy henou⁵⁹, muži pečovali o své vousy. Orientální lázně měly kromě hygienické i společenskou úlohu. Odpočívalo se tam na kobercích, podávala se káva, čaj, ovoce a další občerstvení. Zpravidla se neplatilo příliš vysoké vstupné, proto byly návštěvy lázní dostupné širším vrstvám obyvatel.⁶⁰

Václav Vratislav se zmiňuje o očiště v teplých lázních, kterou podstoupil v Budíně nedlouho po opuštění Vídně. Velmi si takováto zařízení pochvaluje: „*A nad míru čistotně od Turkův chovány jsou, a kdokoliv se v nich myje, všelijaká služba a pohodlí za mírné peníze od nich se děje.*“⁶¹ Následuje podrobný popis interiéru teplic. Nakonec dodává, že později v Konstantinopoli jich viděl a navštívil přemnoho. O Turcích tvrdí, že se v nich myli každý den.

Minimálně jedny lázně v Konstantinopoli navštívil o sto let dříve i Martin Kabátník. Ani on si ji nemůže vynachválit: „*V Konstantinopoli jest lázně veliká velmi a dílem čistým udělaná, v těchto zemích našeho jazyka neslychaná.*“⁶² Podobnou lázeň si zevnitř prohlédl i v Káhiře. Protože se v okolí Káhiry nerozprostíraly žádné lesy a dřevo bylo vzácné, topilo se v těchto lázních koňským trusem, ve dne i přes noc. Muslimští obyvatelé egyptského velkoměsta je měli podle Kabátníkova očitého svědectví navštěvovat každý den. V Bruse obdivoval Kabátník vymoženosti na záchodcích, kde se chodilo bosýma nohama po mramorem a alabastrem vydlážděné podlaze. „*V každé stoličce jest trouba a tou troubou teče voda čistá do kamene a tu sobě umývají ruce, nohy i jiné potřeby, neb oni ten obyčej mají,*“ všimá si čistotnosti muslimů.⁶³

Leštěným mramorem obložené stěny i podlaha jedné z káhirských lázní bezvýhradně nadchly Kryštofa Haranta. Nevěřicně kroutil hlavou i nad důmyslným systémem tří ze zdi ústících mosazných vývodů. Z jednoho vytékala horká, z druhého vlažná a ze třetího studená

59 Hena je červené barvivo z listů asijské rostliny *Lawsonia inermis*.

60 K orientálnímu lázeňství viz více Vladimír KRÍŽEK, *Obrazy z dějiny lázeňství*, Praha 2002, s. 43-48.

61 Václav Vratislav, ed. M. Nedvědová, s. 26.

62 Martin Kabátník, ed. J. Dostál, s. 8.

63 Tamtéž, s. 10.

voda. Lazebník návštěvníkům umyl celé tělo (kromě hlavy).⁶⁴ Potom „*nás divně za ruce, za nohy vzhůru táhl a třásl, jakoby z nás duši vytrásti chtěl,*“ popisuje masážní proceduru, s níž se do té doby nikdy nesetkal!⁶⁵

Cesta na Blízký Východ s sebou nesla zvýšené riziko onemocnění. Někteří poutníci plavící se z Benátek do Svaté země si do své truhly na cestu raději přibalili různá léčiva a projímadla. Mnozí z nich na vlastní kůži poznali, co je to mořská nemoc, která začínala lehkou nevolností a končila mdlobami. Jistě nejen Kryštofa Haranta sužovala bolestivá kožní choroba a jistě nejen jeho tovaryše Heřmana Černína sklátila mezi Krétou a Kyprem na lůžko zimnice.

Dokud nepadl Rhodos v roce 1522 do rukou Turkům, mohl se stávat útočištěm chorých poutníků johanitský špitál (infirmarium) na tomto ostrově.⁶⁶ Nemocní zde bývali nejen ošetřeni, ale i pohoštěni jídlem, pitím a opatření ložními šaty. Záchod se nacházel na pavlači u každého pokoje. Ráno a večer lékaři „*ohledají stav nemocného, co mu potřebí, hned napíší na ceduli a posílají do apoteky.*“⁶⁷ Pacientům byl navíc přidělen pacholek, který je obskakoval. Veškerá péče byla bezplatná, záleželo jen na poutníkovi, zda nějak odmění svého pacholka za poskytnuté dobrodiní.

„*Žádný nechod' bos po západu slunce, neb hned zimnici máš,*“ upozorňuje Jan z Lobkovic na úskalí spojené s pobytem na Kypru.⁶⁸ Nepříjemným poštipáním od štěnic a velkých vší potom mohl skončit nocleh pod střechou na tomtéž ostrově. Prefát vzpomíná, že jeden z poutníků zemřel na Kypru na *červenou nemoc*, tj. na úplavici. Vlasy plné vší poutníkům mnohdy znepríjemňovaly život i na plachetnici, třebaže bylo v patronově čeledi přítomno i několik *barvířů*⁶⁹, kteří zájemcům myli a holili hlavy.

Kdyby někdo na lodi onemocněl a nemohl se dostat ke společné tabuli, byl patron povinen posílat mu jídlo a pití přímo k jeho loži. Při stravování na lodi měl patron zajistit, aby se prostíralo na bílé ubrusy, a udržovat je v čistotě. Před každým jídlem se měl postarat o to, aby byla poutníkům v měděných nádobách přinesena čistá voda a ručníky, aby si mohli umýt a osušit ruce. Takto vysoká úroveň hygieny však nebyla při cestách po východním Středozeří

64 Turci si své lebky pravidelně holili, čímž se zbavili starosti o údržbu svých vlasů. O tureckých obyčejích více v kapitole o domorodém obyvatelstvu.

65 Kryštof Harant, ed. L. Storchová, s. 115.

66 Johanité se na Rhodos přesunuli v roce 1309 z Kypru. V letech 1440-89 zde postavili rozsáhlý špitál, jehož budova se dochovala až do současnosti. O zařízení tohoto špitálu více Norbert OHLER, *Náboženské poutě*, s. 142.

67 Jan Hasištejnský, s. 74.

68 Tamtéž (ed.), s. 90.

69 Slovo *barvíř* je odvozeno ze staročeského výrazu *barwizerz*, který lze v tomto kontextu přeložit jako holič, bradýř, ale i ranhojič. Stejný výraz označoval i člověka, který se zabýval barvením látek.

vždy platným pravidlem. Kryštof Harant barvitě vylíčil, kterak jeho skupince naservíroval jistý muž, který se vydával za sicilského dominikána, pečenou husu. Rozporcoval ji rukama a místo talířů, bílého ubrusu a stolu mu posloužil jeho vlastní plášť.

Když Prefát se svými společníky dorazil do přístavu Jaffa, někteří z nich se svlékli a umyli se v moři. Zastavení na Krétě využili k tomu, že si „*každý dal sobě zepřati košile černé s jinými šaty.*“⁷⁰ Při pobytu v Palestině se Prefát stejně jako před ním Martin Křivoústý a po něm Kryštof Harant vykoupal v řece Jordán.

Nesrovnatelně horší podmínky museli vytrpět Václav Vratislav z Mirtovic a jeho souputníci ve vězení, kde se to hemžilo obtížným hmyzem (blechy, vši, stinky), takže byli všichni zanedlouho nepříjemně pokousaní a jejich těla oteklá. Tělesnou potřebu vykonávali do velkého žlabu a nečistoty potom splachovali vodou. Prostory nemohly být řádně větrány, tudíž byli vězni vystaveni i příšernému zápachu, z něhož se dělalo zle i strážným.⁷¹ Většina uvězněných byla oděna pouze v jedné košili a jedné houni, spílali tedy i proměnlivé teplotě: „*Jak v létě náramně nás horko, tak v zimě tuhý západní zimaví větrové trápili.*“⁷²

Když Václava Vratislava s ostatními odváděli do vězení, nemohl se ani pořádně postavit na nohy, jelikož byl podle svých slov sužován úplavicí. Po několika týdnech se ve vězení uzdravil, zato stejnou chorobou onemocněl kněz, jenž byl k němu přikován řetězem. V Krekwitzově poselstvu byl samozřejmě přítomen lékař, leč v žaláři měl velmi omezené možnosti, jak nemocným pomoci. Jako nejúčinnější léky proti úplavici jsou vyzdvihovány pálenka a česnek.

Některé orientální hostince sice v lecčems silně připomínaly páchnoucí věžeňskou kobku, ale na mnoha jiných místech osmanské říše (zvláště ve větších městech) byly hygienické standardy díky kvalitním a dostupným lázním naopak na vyšší úrovni než ve střední Evropě. Je nesporné, že návštěva tureckých lázní představovala pro naše cestovatele nezapomenutelný zážitek.

Na moři to bylo s hygienou poněkud horší, poutníci například spali v oblečení, v němž celý den chodili. O to více nás možná překvapí, že jejich patron jim byl povinen prostírat obědy a večeře na čisté ubrusy a že jim předtím nosil vodu a ručníky, aby si před jídlem mohli umýt

70 Oldřich Prefát, s. 80.

71 Nutno podotknout, že s takto katastrofálními hygienickými podmínkami se poutníci někdy setkali i v tureckých ubytovacích zařízeních. Kryštof Harant se při putování do Egypta v jednom z hostinců pozastavoval nad neuvěřitelnou špínou. Na zemi se tam pavalovaly i lidské a zvířecí exkrementy!

72 Václav Vratislav, ed. M. Nedvěďová, s. 151.

ruce. A navíc měli přímo na lodi k dispozici jakési kadeřníky.⁷³ Avšak ani ti je nejspíše všech nepříjemných vši úplně nezbavili.

Plavba po moři byla pro Středoevropana únavná a vyčerpávající. Mnohým poutníkům se z houpání lodi ve vlnách dělalo špatně a někteří cestou zemřeli. Jiní sice přežili, ale museli zůstat v některém ze špitálů. V této dobročinné oblasti sehráli důležitou úlohu církevní řády, mezi nimiž ve sledovaném období vynikali johanité a františkáni.

Díky spisu Václava Vratislava z Mitrovic jsme měli možnost navštívit i turecké žaláře. V temné a zapáchající kobce mohli vězni děkovat Bohu, že vůbec dostávají nějakou vodu k pití a že se dožili dalšího dne.

Tu na zemi na tom poli spali

Každý cestovatel si potřebuje někde odpočinout a načerpat nové síly. Zkusíme si přiblížit, kde se v dalekých krajích bydlelo a na čem se tam spalo. Václav Vratislav z Mitrovic nás zavede nejprve do tureckých hostinců a špitálů na Balkáně, později do Cařihradu a nakonec do Černé věže. S Martinem Kabátníkem si odskočíme do nedaleké Brusy. O zkušenosti poutníků cestujících přes Benátky do Palestiny se s námi podělí především Oldřich Prefát z Vlkanova, jenž nám posléze společně s Janem Hasištejnským z Lobkovic osvětlí, jak vypadalo bydlení ve Svaté zemi.

Při přesunu z Vídně Krekwitz a jeho lidé někdy nocovali v tureckých hostincích. V „*Příhodách*“ Václava Vratislava z Mitrovic se nachází i pasáž o tom, jakým způsobem se Turci ukládají ke spánku: „*Nejprve prostrou koberec, kterýž k té potřebě na koně přivazují a na cestu s sebou berou; na ten vloží svůj talaman neb sukni a místo polštáře koňské sedlo pod hlavu podloží, dlouhou sukni kožichem pošítou, v které jedou a chodí ve dne, tou v noci místo peřiny se přikrývají – tím způsobem se položíce, tak libě spí, že žádných lahůdek pro sen nepotřebují.*“⁷⁴ Hned vzápětí Václav v charakteristice hostinců pokračuje: „*Nic tam není tajného, všecko se zjevně dělá, aniž kdo můž krom očí jejich co učiniti, leč v noci a po tmě.*“⁷⁵ Po hospodách spával nerad, „*protože také od lidí i hovad nemalý smrad pocházel.*“⁷⁶

Raději si domluvili ubytování v některé z křesťanských chalup, poněvadž to bylo hospodárnější. Dovnitř těsné a úzké chatrče se však často vešel jen pán, ostatní se museli spokojit se

73 Viz pozn. č. 69.

74 Václav Vratislav, ed. M. Nedvědová, s. 40.

75 Tamtéž, s. 40.

76 Tamtéž, s. 41.

spánkem na houních a kobercích na vozech nebo pod nimi. Jindy se uchýlili do tureckých špitálů, v nichž býval nocleh pokojnější. Každý, kdo tam zavítal, dostal zpravidla najíst. Takovéto špitály byly zaopatřovány pobožnějšími paši.

V Cařihradu se jejich přechodným bydlištěm stal tzv. *Německý dům*, který se nacházel v centru města, nedaleko od sultánova paláce. Pouze orátor a urozenější členové poselstva přebývali ve vlastní místnosti, ostatní se museli spokojit se třemi malými temnými a nevytápnými komůrkami. U brány hlídkovali turecké strážce.⁷⁷

S nejhrošími podmínkami se bez diskuse bylo zapotřebí vyrovnat ve vězení. Místo polštáře si tam zajatci podkládali hlavu houněmi a hadry. Po dvojicích byli spojeni řetězem, takže pokud se nemohl někdo kvůli nemoci pohybovat, odnesl to i jeho kolega na druhém konci řetězu. Nejobávanějšímu ze všech žalářů se říkalo Černá věž. Toto pojmenování bylo skutečně výstižné, protože dovnitř nepronikalo prakticky žádné sluneční světlo. Vězni se tak orientovali v denní době jen díky střídání hlídek.

Opatrný měšťan Kabátník nevěnoval ubytování tolik pozornosti jako stravování, úplně však tuto záležitost neopomněl. Ve vyprávění o již vzpomínané Bruse se nezaměřil pouze na podobu záchodů, nýbrž povšiml si i obytných prostor: „*A komory, v kterýchž hosté bývají a zboží svá v nich chovají, jsou tak čistě připravené, ježto o nich v zemi české neb v jiné jest nesnadné rozprávěti, neb jest k pravdě nepodobna.*“⁷⁸

Poutníci směřující lodí do Svaté země vyplouvali zpravidla z Benátek. A v tomto slavném městě před vyplutím také nějaký čas pobývali. Jan z Lobkovic s Jetřichem z Gutštejna se ubytovali v hospodě *U Bílého lva*. Ve stejnojmenném hostinci o století později bydleli Kryštof Harant s Heřmanem Černínem. Nedokáží posoudit, zda se jednalo o stejnou budovu nebo o pouhou shodu jmen.

Jak vypadala plachetnice, která přepravovala poutníky z Benátek do Palestiny? Důkladně nám ji popsal Oldřich Prefát z Vlkanova.⁷⁹ V nejspodnější palubě byly uloženy sudy s vodou a sůl. O patro výše bylo v truhlách uskladněno nádobí (sklenice, mísy, okříny, kotle) či všelijaké obchodní zboží, spala zde též část poutníků. V této části lodi byla skoro úplná tma. Na třetí palubě, která byla již nad úroveň mořské hladiny, byl ustájen dobytek, nacházela se tu spižárna, do níž se ukládal chléb, víno a další potraviny. Byla tam také umístěna ohniště na vaření, mosazná děla a přespávala tam další část poutníků. V prostoru čtvrté paluby bydlel

77 O *Německém domě* podrobněji Tomáš RATAJ, *Císařská poselstva v Cařihradě*, s. 12.

78 Martin Kabátník, ed. J. Dostál, s. 10.

79 Oldřich Prefát, s. 37n.

patron, skladovaly se tam ručnice, oštěpy, štíty a jiné zbraně a osazenstvo plachetnice se tam scházelo ke společnému stolování.

Většina poutníků si již v Benátkách dala zhotovit dřevěnou truhlu, na níž pak na lodi lehávali. Pořídili si vložku do lůžka, pokrývku vycpávanou bavlnou a podušku pod hlavu, někteří též prostěradlo. Málokdo si vezl i peřiny, „*neb by je všecky uvozil a ztrhal*“.⁸⁰ Poutníci zpravidla spali v šatech, které nosili přes den.

Neblahé zkušenosti s plavbou po moři měl renesanční kavalír Kryštof Harant. Na kupecké lodi Silvestra, na kterou s Černínem nastoupili v Benátkách, získali soukromí teprve poté, co si pronajali od lodního písaře jeho kajutu. Z Kypru, kde kvůli obtížným komárům nocovali raději pod širým nebem, pokračovali na syrském chatrném plavidle. V něm spali na hromádách bavlníkového semene a celý týden je obtěžovaly všudypřítomné krysy.

Díky četným zastávkám měli poutníci občas příležitost vyspat se na pevnině, například ve zmiňovaném infirmariu na ostrově Rhodos. Prefát a další se při zpáteční plavbě do Benátek na Kypru ubytovali ve františkánském klášteře v Nikosii. Na Krétě „*u jakés staré ženy v jejím příbytku večereli a přes noc zůstali*“.⁸¹ Všechny hostince ve městě totiž byly plné hostů.

Po návratu z daleké pouti se Prefát v Benátkách ubytoval v hospodě *U Černého orla*, odkud předtím vyjel. Přečkal zde zimu, domů do Prahy zamířil teprve v polovině března.

V přístavu Jaffa pobýval Jan z Lobkovic při čekání na potřebné glejty několik dní ve sklepeních u moře. Pravděpodobně do stejných prostor byl o půlstoletí později *nesousedsky* vehnán Turky Oldřich Prefát se svými spolucestujícími. V těchto tehdy již značně zchátralých sklepech museli zůstat až do rána. Při návratu se před naloděním uložili k spánku na mořském břehu.

Další obvyklou zastávkou při cestě do Jeruzaléma bylo město Rama, kde se poutníci uchýlovali do špitálu, jenž náležel františkánům z hory Sion. V jeho blízkosti se nacházela cisterna, z níž „*všickni poutníci k své potřebě dosti vody mají, ježto by ji dosti draze platiti musili*“.⁸² Do sklepních prostor tohoto špitálu se pohodlně vešlo přes 200 poutníků. Mniši jej na noc z bezpečnostních důvodů zamykali, aby tam nemohl proti jejich vůli vkročit žádný *po-han*. Prefátova skupina se mezi Ramou a Jeruzalémem několik hodin prospala na poli, spánek pod širým nebem si zopakovala i při zpáteční cestě.

80 Tamtéž, s. 63.

81 Tamtéž, s. 378.

82 Jan Hasištejnský, s. 102.

V Jeruzalémě poutníci zpravidla zamířili nejprve do čistého prostorného špitálu při klášteře na hoře Sion. Zde jim místní františkáni (zvaní též bosáci) poskytli pletené rohože nebo prkenná lůžka přikrytá koberci, na nichž pak poutníci lehávali. Hlavu si podkládali pláštěm. Přímou v komplexu bosáckého kláštera strávili většinu noci svého jeruzalémského pobytu Martin Kabátník a Oldřich Prefát. Jan Hasištejnský a jeho tovaryš se ubytovali v jednom jeruzalémském hostinci.

Velmi silným zážitkem pro zbožné poutníky jistě byla noc prožitá v chrámu Božího hrobu. Jan z Lobkovic si zdřímnul v otvoru, který byl v jeho době ještě považován za střed světa.⁸³ Na rohoži si zde odpočinul Oldřich z Vlkanova, ale teprve poté, co změřil všechny možné vzdálenosti a vypracoval si o nich pečlivé záznamy. Ve srovnatelných podmínkách (tj. na rohožích) poutníci nocovali také při výletu do Betléma v tamější kapli svaté Kateřiny.

Nad bosáky v Palestině držel koncem 15. století ochrannou ruku sultánův správce, tudíž směli mít kláštery v Jeruzalémě, Betlémě a pod horou Sinaj.⁸⁴ Útočištěm Kryštofa Haranta koncem 16. století se ale klášter na hoře Sion již stát nemohl. Františkáni byli totiž odtamtud v roce 1561 vypuzeni Osmany. Jejich novým zázemím se poté stal klášter sv. Salvátora, v němž necelé dva týdny pobývali i Harant s Černínem. Při strastiplné výpravě na horu Sinaj se tato dvojice dobrodruhů musela spokojit s noclehem na tvrdé zemi v místním velmi chudém klášteře zasvěceném sv. Kateřině.

Z převážné většiny zmínek lze usuzovat, že spánek v dalekých zemích nebyl zpravidla příliš pohodlný. Velmi často se lehávalo na kobercích či pletených rohožích, někdy dokonce přímo na tvrdé zemi. Hlavu si cestovatelé podkládali pláští nebo různými hadry. Ubytování byli nejčastěji v hostincích, špitálech či v podnájmu u domorodých křesťanů. Jindy museli vzít za vděk temnými nevytápěnými komůrkami, polorozbořenými sklepy nebo se zcela obejít bez střechy nad hlavou a přespat pod širým nebem někde na poli či na mořském břehu. Nemale těžkosti jim působil také obtížný hmyz. Na lodích je mohly obtěžovat dotěrné krysy.

Kvalita ubytovacích služeb na Předním východě byla diametrálně rozdílná. Sice skromné, zato bezpečné zázemí nacházeli poutníci u františkánů v Ramě, v Jeruzalémě na hoře Sion (od druhé poloviny 16. století u sv. Salvátora) a v Betlémě. Pokoje v maloasijské Bruse byly koncem 15. století tak čisté, že bylo Kabátníkovi doma o nich *nesnadné rozprávěti*. V jiném tureckém ubytovacím zařízení se Harant musel vyhýbat lidským a zvířecím exkrementům.

83 Nejnovějšími astronomickými poznatky ovlivněný Oldřich Prefát v polovině 16. století už toto místo za střed světa nepokládal.

84 Františkáni-observanti převzali kláštery ve Svaté zemi s dovolením papeže Evžena IV. r. 1434.

V každém případě neměli cestovatelé v tureckých hostincích téměř žádné soukromí (*nic tam není tajného*). Podobný problém řešili poutníci při dlouhé plavbě po Středozezemním moři, kde bývali naskládáni jeden vedle druhého.

Tu jsou šermy, tu z luku střelení

Jak si naši cestovatelé krátili čas při zdlouhavém putování? Odpověď na tuto otázku budeme hledat v následující kapitole. Začneme návštěvou pamětihodných míst a průzkumnými procházkami. Nejprve se projdeme Benátkami, odkud vyplouvala velká část poutníků do Palestiny. Poté nahlédneme do chrámu sv. Sofie v Cařihradu. Nakonec se přesuneme přímo do Svaté země, kde se seznámíme s několika nejvýznamnějšími poutnickými cíly. Nebudu tuto práci zhušťovat jejich kompletním soupisem.

Mimořádným zážitkem pro Středoevropana jistě bylo setkání s rozmanitými druhy exotických zvířat. Ve svém cestopisu si ne jeden z nich vybavuje i všudypřítomné kejklíře. V posledním tematickém celku se pokusíme osvětlit, čím se mohli cestovatelé zabavit na lodi či ve vězení.

Setrvávající v Benátkách navštívili Jan z Lobkovic s Jetřichem z Gutštejna množství klášterů i jiných církevních institucí, kde obdivovali vzácné relikvie. Za jejich pravost by ale ruku do ohně nedali. Jen Bůh ví, jsou-li pravé či nikoliv, poznamenává na několika místech svého spisu Lobkovic. Jednou zavítali i do arzenálu, v němž měli Benátčané uskladněna děla a další zbraně. Na vlastní oči spatřili i velkolepý rituál, jímž se benátský dóže v den Nanebevstoupení Páně zasuboval s mořem.⁸⁵ Nedlouho před naloděním se zaujetím sledovali závody malých čtyřveslic. Mladý Jan nezůstal lhostejný ani k půvabům zdejších žen: „*Také jsme viděli tu tehdyž mnoho krásných paní a velmi přípravných.*“⁸⁶

Kryštof Harant si při prohlídce benátských staveb potrpěl na jejich přesné změřením. I on zhlédl velkolepý obřad zasubování moře a pochvalně se vyjádřil o hudebním doprovodu. Aby na vlastní oči spatřili papeže Klimenta VIII., zúčastnili se Harant s Černínem jím celebrowané bohoslužby ve Ferraře.

Václav Vratislav z Mitrovic a jeho druzi si při pobytu v Konstantinopoli pronajali loď, aby si prohlédli nedaleké ostrovy. Mnohem častěji než po palubě lodi se však procházeli po městě.

85 Tímto rituálem se podrobněji zaobíral Jan HRDINA, *Zásnuby dóžete s mořem. Benátky očima pozdně středověkých poutníků*, in: Dějiny a současnost 8, 2005, s. 33-36.

86 Jan Hasištejnský, s. 24.

Neopomněli zde navštívit věhlasný chrám svaté Sofie vybudovaný za císaře Justiniána, z něhož Turci učinili mešitu. Uvnitř spatřili scenérii několika tisíc plápolajících lamp, což Václav obdivuje řka: „*nic pěknějšího sem od chrámů nikdá neviděl.*“⁸⁷

Ve Svaté zemi křesťanští poutníci navštěvovali především místa spjatá s životem a umučením Ježíše. Sotva zakotvili v Jaffě, zapěli obvykle spontánně *Te Deum laudamus*. Aby si ukrátili čekání na glejty, mohli se někdy procházet po tomto přístavním městě, potulovat se mezi muslimskými stany a prohlížet si jejich koně.

Doba, kterou čeští poutníci strávili v Jeruzalémě, se lišila. Zatímco Jan z Lobkovic tam zůstal jeden týden, pobyt Martina Kabátníka trval třikrát déle. Času se snažili co nejlépe využít k návštěvě všech významnějších svatých míst. Mniši z bosáckého kláštera na hoře Sion jim u každého pověděli, jaká událost se tam přihodila a jaké je tam možno získat odpustky. Svůj výklad podávali bosáci v několika jazycích. Lobkovic se zmiňuje o latině, italštině, němčině a francouzštině, Prefát o italštině, francouzštině a nizozemštině.

Vrcholným okamžikem pouti býval vstup do chrámu Božího hrobu. Skupinu Oldřicha Prefáta tam Turci zamkli na celou noc. Poutníci se uvnitř zuli, zažehli svíčky a před Božím hrobem sborově zapěli *Salve Regina* a další církevní písně. Poslední noc strávili na modlitbách v tomto posvátném prostředí zbožní poutníci z výpravy Jana z Lobkovic. Někteří z nich byli pasováni na rytíře Božího hrobu. Z Čechů této pocty v 16. století dosáhli Jan Zajíc z Hazmburka, Kryštof Harant z Polžic a Bezdruzic a Heřman Černín z Chudenic.⁸⁸

Podobně jako mnohá jiná pro poutníky zajímavá místa bývala prohlídka chrámu Božího hrobu zpoplatněna. „*Musí peníze míti, kdo tam chce jíti; k hrobu bez peněz puštěn nebude,*“ glosuje tuto výdělečnou činnost muslimů Kabátník.⁸⁹

Již ve středověku docházelo k postupnému znehodnocování posvátných míst. Svědectví o této zhoubné činnosti poutníků přináší Martin Křivoústý: „*Ten kámen [na němž ležel Ježíš – pozn. V.H.] jest obložen pulérováním kamenem, aby jeho poutníci netloukli, chtě jeden každý z nich něco míti z hrobu božího.*“⁹⁰ Jana z Lobkovic dokonce kvůli tomuto poutnickému „zvyku“ mniši k Božímu hrobu vůbec nevpustili.⁹¹ Velmi rozšířeným nešvarem bylo i vyrývání znaků na viditelných místech sakrálních staveb. Oldřich Prefát objevil přímo v chrámu Božího hrobu do kamene vyrytý erb Jana Zajíce. Někteří poutníci si patrně neuvědomovali, že nevratně poškozují cenné architektonické skvosty.

87 Václav Vratislav, ed. J. Daňhelka, s. 74.

88 Tento výčet si nečiní nárok na úplnost.

89 Martin Kabátník, ed. J. Dostál, s. 22.

90 Martin Křivoústý, s. 82.

91 Olamování kousků relikvií bylo mezi poutníky ve Svaté zemi běžnou praxí – viz Petr HLAVÁČEK, *Nový Jeruzalém?*, s. 256.

Dalším důležitým poutnickým cílem byla Olivetská hora, odkud měl Ježíš podle Nového zákona vstoupit do nebe. Samozřejmostí byl výlet na oslech do Betléma k jeskyni, kde stávaly jesličky s malým Ježíškem. Výprava k řece Jordán nebyla zcela bezpečná, proto zůstávali někteří poutníci raději v klášteře. Jakmile dorazili Prefát a jeho společníci k řece, vysvlékli se z šatů a každý se třikrát potopil ve jménu svaté Trojice. Projížděli též kolem Mrtvého moře, v něm se ale nekoupali. Podle smlouvy měli být dovedeni i do města Hebron. Kryštof Harant navštívil navíc klášter svaté Kateřiny na hoře Sinaj, odkud donesl Mojšís Izraelitům tabule s Desaterem. Ke slavným pyramidám se vinou rozvodněného Nilu nedostal.

Kromě ohledání svatých míst vyraželi poutníci ze svých ubytoven i s čistě profánními úmysly. Najímali si tlumočníka, který uměl turecky a italsky, chodili po Jeruzalémě a nakupovali. Tlumočnicků žilo v Jeruzalémě několik a sami chodili cizincům nabízet své služby.

V ulicích Cařihradu byla k vidění přemnohá divoká zvířata jako rysi, hyeny, levharti, medvědi nebo lvi, kteří byli zkroceni a připoutáni řetězy či provazy vození po městě. Kromě šelem Václav Vratislav narazil i na „*rozličné zeměplazy prvé nevidané, rozmanité ptáky, všelijaké hry kejklířské s osly, s koňmi, kozly a rozličnými zvířaty.*“⁹² O pozornost kolemjdoucích však neusilovali jen krotitelé zvířat. „*Tu jsou šermy, tu z luku střelení, tu jsou obzvláštní zápasníci, nazí, jen toliko kalhoty kožené, olejem napuštěné majíce, aby se jich žádný chytiti a je dobře ujíti nemohl; tu pobízejí v zápas a sami mezi sebou spolu, kdo jim některou aspru dá, zápasí a kratochvílí.*“⁹³ S oblibou Václav chodíval do sultánových koníren prohlédnout si nádherné koně či na procházku do sultánových zahrad. Každý týden se vydával na projížďku na koních, někdy i závodil s Turky. Někteří Václavovi druzi se učili muzice, jiní se ve volných chvílích tužili ve střelbě z luku.

Oldřich Prefát si v Palestině pořídil dva chameleóny, které chtěl přivést na ukázkou do Prahy. Jeden z nich však pošel a druhý se mu zatoulal na lodi.

Poté, co se Martin Kabátník ubytoval v Káhiře, zasvětil zbytek dne odpočinku. V dalších dnech se procházel po městě. Přál si je projít celé, což se mu pro jeho obrovskou rozlohu nemohlo podařit. V ulicích Káhiry zažil nejedno překvapení. „*Tu sem viděl hráče rozličných her hrajících, šermy divné, kajklířství rozličná, kolby, honby, jiné hry divné, nám v našich zemích neobyčejné a o mnohých neslýchané, o nichž by bylo možno psati.*“⁹⁴

92 Václav Vratislav, ed. M. Nedvědová, s. 78.

93 Tamtéž, s. 78.

94 Martin Kabátník, ed. L. Storchová, s. 7.

Kryštof Harant si v Káhiře krátil dlouhou chvíli škádlením divokých zvířat, mj. opic, které jej pak v noci rušily neustálým vřeštěním. Při procházce v tomtéž městě mu arabský komedi-ant předváděl své cvičené opice, psa a osla. Neobvyklým zážitkem bylo pro Haranta setkání se pštrosy, jeho pozornost přitáhla i žirafa, kterou považoval za křížence velblouda a leoparda. Podle Kabátníka měla žirafa hlavu podobnou jako zubr a jeho hodnocení tohoto vysokého zvířete je dnes úsměvné: „*Než o tom sem nic neslyšal, by statečné bylo anebo co divného činilo, než vodili se s ním po městě, ukazujíc je lidem.*“⁹⁵

Když se na lodi všichni nasýtli, vystřídala hodování poobědová siesta. „*Někteří hráli vrhcáby, v karty, někteří sobě něco čtli, jiní rozprávěli [...]. Jiní pak také spali a činili, co se každému vidělo a zdálo i náležité bylo.*“⁹⁶ Po večeři se poutníci nezřídka sešli nahoře uprostřed lodi a zpívali sborově mariánský hymnus *Salve Regina*, někdy i *Christe, qui lux es et dies*. Nejednou pozorovali „*metati se delfíny ryby v moři.*“⁹⁷ Při zastávkách na pevnině se pravidelně účastnili bohoslužeb v místních svatostáncích. K improvizovaným mším se posádka i cestující scházeli rovněž během plavby na palubě.

Jan Hasištejnský cestou podél pobřeží pozoroval krajinu. Všimal si nejen výrazných dominant (hradů, kostelů či klášterů), ale i místní fauny. Oldřich Prefát a jeho spolucestující se na Korfu celý den procházeli po městečku, až do večera se toulali po ostrově Zakynthos, podobně zkoumali i Krétu. Při plavbě zpět na Kypru v městě Larnaka „*majíc dobrou vůli, se procházejíc a každého skůro dne v moři koupajíc.*“⁹⁸ Kryštof Harant na Krétě zhlédl neobvyklé pohřební rituály. Truchlící ženy při nich srdceryvně naříkaly a vytrhávaly si vlasy.⁹⁹ Na Kypru Harant navštívil místo, kde se z mořské vody vysouší sůl, stejný proces tam zaregistroval o půl století před ním i Prefát.

Zvláštní kratochvíli Prefát z Vlkanova zažil na svatého Martina, kdy se jeho plachetnice utkala s dalšími dvěma benátskými loděmi v zinscenované šarvátce. Posádky všech lodí při té příležitosti mohutně bubnovaly a pískaly, celé představení trvalo asi hodinu. Oldřichovi se tato podívaná, která zpestřila jindy jednotvárnou plavbu, velmi líbila.

95 Martin Kabátník, ed. L. Storchová, s. 17.

96 Oldřich Prefát, s. 61.

97 Tamtéž, s. 87.

98 Tamtéž, s. 360.

99 Podle Marie Koldinské Harant tento obřad naoko odsuzoval, ale současně mu s chutí přihlížel. Myslím, že se v tomto případě jedná o příliš volnou interpretaci Harantova cestopisu. Inkriminovanou pasáž viz Marie Koldinská, s. 85-86. Srovnej Kryštof Harant, ed. J. Dostál, s. 123-124.

Vězňové pochopitelně takové vyžití neměli. Poté, co si jejich oči zvykly na sporadické světlo a ve chvíli, kdy dostali několik latinských a německých knih (Bible, písně a jiné čtení), patřila k jejich největšímu potěšení četba. Každé ráno a večer se společně modlili.

Za Václavem z Mitrovic a dvěma dalšími zájemci po určitou dobu docházel do Černé věže turecký duchovní, jenž jim dával lekce turečtiny. „*Chtěje také turecké řeči a jejich písmům se naučiti, abych někdy vlasti své tím posloužiti mohl, počal jsem se turecky čísti učiti,*“ zdůvodňuje komorní páže své počínání.¹⁰⁰ K velkému údivu svého učitele dokázal už po dvou měsících výuky mluvit i číst v turečtině. Z tohoto důvodu musel nakonec studia tureckého jazyka zanechat, chtěl-li se vyhnout poturčení.

Co k tomu dodat? Náplň dne českých cestovatelů na Blízký východ se zjevně odvíjela od cíle jejich cesty. Poutníci směřující do Jeruzaléma se vydávali po stopách Ježíše Krista. Diplomatická poselstva plnila císařovy instrukce. To však v žádném případě neznamená, že by těmto lidem na nic jiného nezbýval čas. Podnikali vycházky za poznáním, obdivovali kousky kejkliřů nebo jejich nekalé triky naopak odsuzovali, pozorovali místní faunu. Dlouhé chvíle si krátili četbou, zpěvem, střelbou z luku, jízdou na koních, hrou v kostky či vedením deníku. Cestou si pořizovali různé suvenýry – Prefát dva chameleony, Harant vodu z Jordánu, kterou později dal pokřtít svoji dceru. Stíhali se také ohlížet po hezkých ženách.

Všudy veliké nebezpečství a smrt

Cestování ve středověku a raném novověku bylo velmi nebezpečné. „Poutník musel snášet zimu i vedro, hlad a žízeň, nemoci a hmyz, musel se umět postavit zlodějům, vrahům a pirátům, ani nemluvě o leckterém hostinském, který si zasloužil spíš oprátku než důvěru.“¹⁰¹

K velmi dramatickým okamžikům docházelo při plavbě po moři. Zmítala-li se loď ve vlnách rozčeřených běsnící bouří, propadali poutníci beznaději. V době klidného povětří mohli jejich životy pro změnu ohrožovat zákešní piráti. I pohyb po souši se jen málokdy obešel bez útrap. České poutníky zmáhalo horké podnebí, na které nebyli zvyklí, a nemohli si být jisti, že se nestanou obětí loupežného přepadení. Velmi krušné chvíle prožíval Václav Vratislav z Mitrovic, jehož poselstvo upadlo v nemilost osmanského velkovezíra.

100 Václav Vratislav, ed. M. Nedvědová, s. 150.

101 Norbert OHLER, *Náboženské poutě*, s. 89.

Při plavbě lodí po moři se poutníci nejednou pohybovali mezi životem a smrtí. Dosti výmluvně o tom vypovídají zápisky Oldřicha Prefáta. Na palubě nemohla posádka zůstat kvůli dešti, zimě a prudkému větru. Dole bylo velmi dusno a všechno tam praskalo „*jako kdyby jednoho do sudu zabedně, zevnitř jich několik palicemi na sud tlouklo.*“¹⁰² V průběhu takové bouře „*mnohý mdlejšího přirození leží co umrlý, jiný jest co omámený, některý nechutenství má a se ustavičně dáví, mnohý co v mdlobách leží.*“¹⁰³ Při každém zlověstném zapraskání poutník očekával, že se v nejbližším okamžiku dostaví smrt. „*Spomoci nemůže žádné umění, žádní doktoři a lékaři, žádné byliny, pilule, recepty a apatéky nemůž tehdá pomoci, ani papež, ani císař, ani král, ani který jiný v světě potentát.*“¹⁰⁴ Nezbyvalo nic jiného, než se modlit a doufat, že všechno dobře dopadne.

Silná slova o mořské bouři si neodpustil ani Jan z Lobkovic: „*V noci strhlo se náramné povětří s velikým blýskáním a trvalo do samého rána, i obětovali jsme všickni Bohu, že jsme byli v přístavu; neb kdyby nás bylo takové povětří na velikém moři zastihlo, bylo by zle o nás.*“¹⁰⁵ Většímu ohrožení byl Jan vystaven krátce poté na menší bárce, kterou si s několika spolucestujícími najal, aby se rychleji dostal do Benátek: „*Tu veliké vlny jako domy, větrem jsouce hýbány, bárku tak vznášely, jakoby po žebřících nahoru a dolů chodila.*“¹⁰⁶ Vodu museli z lodi vylévat škopky a v úzkosti všichni přísahali, že vykonají pouť do Lorety nebo že tam aspoň pošlou oběť.

„*Chtěje lísti z bárky do navi nahoru, vlna odrazila bárku od navi a já upadl ve všem do moře a zmácel jsem se, však hned mi ven pomohli,*“ dokládá Prefát, že ani běžné šplhání z člunu na plachetnici nebylo vždy zcela bezpečné.¹⁰⁷ Zjevná rizika s sebou nesla i manipulace s ohněm na palubě lodí. Zvláště vzňala-li se smůla, kterou tesaři nahřívali v kotli na ohništi. Když se posádce podařilo uhasit takový požár, mohla být vděčná Bohu, že neshořela celá loď. Leccos se mohlo přihodit i při pravidelném vytahování kotvy. Prefát líčí příhodu, kdy rumpál přerazil jednomu námořníkovi *nohu ve stehně*.

Osudným se poutníkům mohlo stát střetnutí s tureckými piráty. Pokud k něčemu takovému došlo, rozdal patron námořníkům i poutníkům ručnice, muškety, oštěpy, rapíry a kulaté štíty, aby se mohli krýt před záplavou tureckých šípů. Jakmile piráti přirazili k benátské plachetnici a drápali se po žebřících nahoru, bylo nutno je nekompromisně zahnat sprškou kamení. Na vlastní kůži takové přepadení zažil Oldřich Prefát. Na jeho plachetnici zaútočilo pět tureckých

102 Oldřich Prefát, s. 400.

103 Tamtéž, s. 400.

104 Tamtéž, s. 402.

105 Jan Hasištejský, s. 145.

106 Tamtéž (ed.), s. 147.

107 Oldřich Prefát, s. 70.

veslic, které benátské lodi málem sestřelily stožár s hlavní plachtou. „*A tak v té šarvátce, kterou jsme s Turky na moři měli, jest zastřeleno v naší navi 12 osob, 6 poutníkův, 5 marinářů pacholků a dvanáctý náš puškář,*“ vypočítává počet obětí Prefát, jenž byl sám lehce zraněn tureckým šípem.¹⁰⁸ Když turecké lodi zmizely, zapěli poutníci s úlevou *Te Deum laudamus*.

Pirátskou loď spatřil i Václav Vratislav, když šel osamocen pozorovat moře. Později za tuto procházku dostal vyhubováno od orátora Krekwitze, poněvadž se zbytečně vystavoval riziku, že bude piráty unesen.

Středoevropané se na Blízkém východě často museli vyrovnávat s vyššími teplotami, než na jaké byli zvyklí ze své domoviny. „*Horko té krajiny jest nesnesitelné lidem nenavyklým, takže mnozí tu poutníci od horka umírají tak, že zdraví přicházejí z Jeruzaléma a přijdouce z oslův aneb s koní padají a náhle mrou,*“¹⁰⁹ vzpomínal Martin Křivoústý na pobyt v okolí Jericha. Zpátky do Jeruzaléma se vracel raději v noci. Oldřich Prefát se ocitl v ohrožení života při výstupu na horu Pokušení severozápadně od Jericha, kde se Ježíš podle Bible čtyřicet dní postil. Kvůli velkému horku raději Oldřich upustil od dobývání hory a při sestupu „*často odpočívaje, velmi těžce, nevěda jináč, než že musím umřítí, neb mi hrubě mdlo, horko a těžko bylo, takže jsem sotva duši popadal.*“¹¹⁰ Z devatenácti osob výstup dokončilo jen pět.¹¹¹

Jan Hasištejnský varuje před studnami v kraji mezi Jaffou a Ramou, „*neb jsou v nich vody náramně nezdravé, tak že ze dvacíti jeden není, kdo je koliv pil, by od nich velmi nemocen nebyl, jakož mi patron náš pravil, málo se jich zhojí a mnozí zemrou.*“¹¹²

Cizinec musel být v dalekých krajích neustále ve střehu před různými podvodníky, zloději a dalšími lotry. Martin Kabátník si v Ramě koupil chleba a sháněl ještě ječmen pro koně, když mu zatarasil cestu Arab, jenž jej nutil, aby mu prodal koupený chléb. Poté co Kabátník odmítl tuto směnu, Arab jej třikrát udeřil kyjem, s jakými tam měli domorodci ve zvyku chodit. Naštěstí se kolem nich seběhli lidé, kteří se českého poutníka zastali a agresora obrátili na útěk. Na dalšího lotra narazil v Jeruzalémě. Ten požadoval navrácení 30 zlatých, které však Kabátníkovi a jeho židovskému průvodci nikdy nesvěřil. „*Bojíce se horšího, úmluvu jsme s ním vzali, že od nás přijal XIV zlatých, [...], i odbyli jsme zlého, jakž jsme mohli.*“¹¹³ Křivda se naštěstí donesla k uším jeruzalémského pána, jenž dal lumpa zpráskat. Provinilec se doznal

108 Tamtéž, s. 330.

109 Martin Křivoústý, s. 85-86.

110 Oldřich Prefát, s. 260.

111 Dnešní turisté se mohou na horu Pokušení nechat vyvézt lanovou dráhou.

112 Jan Hasištejnský, s. 101.

113 Martin Kabátník, ed. J. Dostál, s. 17.

a byl potupně zabit. Kdyby se však nepřiznal, Kabátník se Židem by sami dostali výprask sto ran bičem.

Cizozemci byli na Blízkém východě nuceni snášet nevráživé pohledy a četné ústrky od domorodých obyvatel. Pokud chtěl někdo putovat těmito končinami, musel se naučit veliké trpělivosti. „*Někteří pohané, když se setkají s křesťany, někteří zlořečí a plijí na ně aneb stepou je[...]* A kdyby křesťan zase odpíral, zle by se měl, neb by hned musil zapřítí víry Kristovy neb zabit býti.“¹¹⁴ Před městskou bránou museli poutníci sesednout z oslů a jít dále pěšky, „*neb pohané ten obyčej mají, že křesťanům do svých měst jeti nedají a zvláště ve dne, ale stalo-li by se, hned kamením házejí.*“¹¹⁵ Aby nevzbuzovali pohoršení a hněv muslimů, scházeli se křesťanští poutníci k bohoslužbám v tajnosti uvnitř františkánských klášterů. Bosáci je budili přibližně dvě hodiny před svítáním, neboť s rozbřeskem slunce už přicházeli ziskuchtiví muslimští kupci, kteří by byli schopní vyrazit dveře, kdyby jim mniši hned nepřišli otevřít.

Prefátovu výpravu doprovázeli z Jaffy Turci ozbrojení luky a šípy, aby poutníky cestou nikdo neobtěžoval. Při cestě z Ramy na ně domorodci pokřikovali různé nadávky, plivali na ně, ale nic vážného jim díky ozbrojenému doprovodu neprovedli. V noci oslové s některými poutníky padali. I po Jeruzalémě je doprovázeli dva Turci s karabáči upletenými z býčích žláz. Pokud chtěli poutníci opustit horu Sion, museli chodit ve skupinkách, „*neb jednomu samému jíti jest nebezpečno a gardian také nedopustí.*“¹¹⁶

Také cesta z Jericha do Jeruzaléma byla plná nebezpečí, na Prefátovu skupinu v doprovodu ozbrojených Turků si však lotři netroufli.¹¹⁷ Od výpravy do města Hebron je zrazoval představený sionského kláštera, protože by „*mohli být oloupeni i ubyti od Arabů sedláků, Turků a jiných lotrů.*“¹¹⁸ Čtrnáct poutníků (včetně Prefáta) však nezviklal, poněvadž měli na návštěvu Hebronu nárok podle smlouvy. Doprovázel je jeden mnich a turecký tlumočník na koni. V Betlémě se jejich doprovod rozrostl o další dva Turky na koních a deset tureckých pacholků s luky a šípy. Společně s majiteli oslů jich bylo čtyřicet. Při zpáteční cestě od Hebronu po nich jakýsi černý Arab střílel z luku a vymáhal od nich *mejdinu* (stříbrný egyptský peníz). Turecký doprovod jej po chvíli zpacifikoval.

Při odjezdu z Jeruzaléma obstoupili Prefátovu skupinu za městem Turci se zbraněmi. Hejtman musel všechny poutníky vyvolávat jménem a uvést jejich národnost. Pro Prefáta,

114 Martin Křivoústý, s. 88.

115 Jan Hasištejnský, s. 101-102.

116 Oldřich Prefát, s. 238. Gardianem (kvardiánem) je míněn představený kláštera františkánů-observantů na hoře Sion.

117 Cestu z Jeruzaléma do Jericha, která vedla pustinami, kde rostlo jen bodláčí, považoval kvůli lotrům za nebezpečnou i Martin Křivoústý. Kryštofa Haranta při výpravě do Jericha doprovázela velmi draze zaplacená 50členná ozbrojená ochranka. Tlupy potulných Arabů se je cestou snažili okrádat o jídlo.

118 Oldřich Prefát, s. 273.

jenž se vydával za Francouze, to byly krušné chvíle. Kdyby na něj někdo z místních promluvil francouzsky, jeho falešná identita by byla prozrazena. Jana Hasištejnského a jeho společníky dokonce jeden místní hejtman zastrašoval, že část poutníků deportuje až k sultánovi do Káhiry, nezaplatí-li mu 60 zlatých. Spropitné museli dát i domorodcům, kteří jim v Jaffě s kyji v ruce bránili v přístupu na galéru. Dva dny potom ještě čekali, než *pohané* pustili jejich *patrona*.

Nebylo radno komukoliv prozrazovat skutečný cíl cesty. Cestovatel by tím mohl vzbudit podezření, že má u sebe větší obnos peněz. Velice riskantní byla Harantova výprava na horu Sinaj. Zpočátku postupoval s početnou karavanou, ale záhy se od ní společně s Černínem a jedním arabským průvodcem odpojili, protože se šinula kupředu pomalým tempem. Při zpáteční cestě se k nim vetřel další Arab, jehož přítomnost se jim zle vymstila. Využil jejich bezmocnosti v hloubi egyptské poušti a pošval na ně tlupu místních hrdlořezů s luky a dlouhými noži, kteří je okradli o část peněz (většinu jich Harant stačil skrýt do písku), většinu jídla a některé části oblečení. Přepadení mohli být rádi, že zůstali naživu.

Bývalý člen Krekwitzova poselstva, Ladislav Mörthen, který se nechal poturčit, žaloval ve snaze zavděčit se svému novému chleboďárce Sinan Pašovi na svého bývalého pána, že posílá císaři tajné informace. Rudolfův vyslanec skutečně mapoval turecké úmysly a reálné vojenské možnosti. Své poznatky odesílal komplikovanými informačními kanály císaři do Vídně a do Prahy.¹¹⁹ Sinan Paša svým lidem nařídil prozkoumat obydlí vyslance habsburského panovníka. Při této domovní prohlídce byly nalezeny sekretářem ledabyly uschované tajné příписy, které Krekwitze usvědčily ze špionáže. Václav Vratislav z Mitrovic se svými druhy se ocitl v nezáviděníhodné situaci, všichni v tu chvíli vytušili, že je nečeká nic dobrého.

Krekwitz se rozstonal, přesto byl s dalšími čtyřmi tovaryši lstivě vylákán do Sinan Pašova ležení. Na rozdíl od většiny ostatních nebylo tomuto diplomatovi dopřáno navrátit se do své vlasti. Při návratu domů se k hlavní skupině připojila jen čtveřice mužů, která byla Sinan Pašou držena v zajetí společně s orátorem.

Již v jejich nepřítomnosti najatí Turci vpadli do domu, v němž císařské poselstvo přebývalo, a odvěkli všechny přítomné. Mladý Václav musel být pro nemoc nesen, neboť se neudržel na vlastních nohou. Bylo mu nabídnuto, že jej ušetří, pokud se poturčí, což rázně odmítl (už tehdy rozuměl, co mu v turečtině říkali). Později na podobnou nabídku hrdě nepřistoupil ještě

119 Operace císařských vojsk však vypovídají o tom, že orátorově riskantní zpravodajské činnosti nebyla věnována patřičná pozornost. Zprávy totiž přicházely tak opožděně, že byly pro císaře v jeho postupu těžko využitelné. Josef MATOUŠEK, *Turecká válka*, s. 98.

několikrát. Přestup na islám neakceptovali ani ostatní, všichni tedy skončili spoutáni řetězy ve vězení.

Navzdory mizerným podmínkám se Václav v žaláři po určité době zotavil. Po jedné porážce Turků v Uhrách císařským vězňům hrozilo, že si Turci vybijí svou zlost na nich. Místo uřezání nosů a uší jim naštěstí jen oholili hlavy a přikovali je k veslům na galéry. Po této štaci byli vsazeni do obávané *Černé věže*, ne neprávem přezdívané *hrob živých*.

Po smrti sultána Murada nastoupil jeho syn Mehmet. Dle místního obyčeje nechal němými služebníky zaškrtnit svých jedenáct bratrů¹²⁰ a vhodit do moře dvě těhotné manželky svého předchůdce.¹²¹

Vyhlídky na lepší časy císařští vězni získali až po smrti Sinana Paši. Novým velkovezírem se stal švagr nového sultána Ibrahim. Ihned mu zaslali suplikaci a krátce nato byli propuštěni. „*Přišedše z tak velké tmy nenadále na světlo, sluncem se zrak urážel a slzy z očí pršely, až zase pozvykly pomalu sobě hleděti,*“ radoval se Václav z opětovné volnosti.¹²² Jenomže nejvyšší aga¹²³ té pevnosti je odmítl pustit na svobodu, dokud mu nevyplatí 200 dukátů, jež mu slíbili za jeho přimluvy. Marně prosili o půjčku benátské kupce. Marně se obraceli na francouzského a anglického vyslance. Připadali si, „*jako by jeden z hluboké studnice nejvýš až k obrubě nahoru vylezl a majícímu již vylézt, tu kdyby se ruce podtrhly aneb obruba pustila a on do hlubokosti studnice upadl.*“¹²⁴

Definitivní zvrát nastal po zásahu vysloužilého španělského kupce Alfonse Strady, který jim předal 200 dukátů přiložených k dopisu od kněze Adama z Vínore a Václavova strýce, pana Kryštofa Vratislava. Po třech letech byli konečně zase volní.

Společně s anglickým poselstvem propuštěnci postupovali za sultánovým vojskem, jež se mezitím vydalo na další tažení. Zanedlouho se od Turků oddělili. Cesta z Bělehradu do Budína byla velice nebezpečná, neboť se museli mít na pozoru před všehoschopnými Tatary, kteří v této oblasti vypálili mnoho vesnic. Oddechli si teprve za hradbami křesťanské pevnosti

120 Oproti tomu Alan PALMER, *Úpadek a pád Osmanské říše*, Praha 1996, s. 25 uvádí, že v lednu 1595 bylo zabito osmnáct sultánových bratrů. Téhož názoru je i Josef MATOUŠEK, *Turecká válka*, s. 29. Rabin Šalamoun hovoří dokonce o devatenácti uškrcených bratřech Mehmeda III. Citován v John FREELY, *Tajemství paláců. Soukromý život sultánů v Istanbulu*, Praha 2004, s. 100; číslo 19 uvádí i Josef JANÁČEK, *Rudolf II. a jeho doba*, Praha 1987, s. 323. I přes tento drobný nesoulad se Palmer a Freely shodují, že se v rámci vládnoucí osmanské dynastie jednalo o rekordní počet bratrovražd. Již Mehmedův nástupce Ahmet I. (1603-1607) porušil tuto krutou tradici, když ponechal naživu svého bratra Mustafu. Od této doby byli sultánovi bratři a ostatní potenciální následníci trůnu zavírání do střežených palácových komnat zvaných *Zlatá klec (kafe)*.

121 Zásadu vraždění bratrů nastoupivšího sultána učinil zákonem již Mehmet II. Dobyvatel (vládl 1451-1481) vydáním zvláštního sultánského ediktu: „Když kterýkoli z mých synů zdědí trůn, bude v zájmu řádu světa, aby dal zabít své bratry. Většina právníků tento postup schválila. Necht' tedy záležitost takto proběhne.“ Zákon byl podložen i citacemi z koránu: „*Poprava prince je lepší než ztráta provincie.*“ „*Smrt je lepší než nepokoje.*“

122 Václav Vratislav, ed. M. Nedvědová, s. 170.

123 Titul aga dostávali velitelé armádních sborů a další vysocí sultánovi hodnostáři.

124 Václav Vratislav, ed. M. Nedvědová, s. 177.

Vácov: „*Tu my všickni na břeh vystoupivše jsme poklekli a pánu Bohu z vysvobození tak těžkého vězení a od našich nepřátel srdečně s pláčem děkovali.*“¹²⁵

Středověcí a raně novověcí lidé, kteří se vydávali na daleké cesty, obvykle sepisovali před svým odchodem svoji poslední vůli. Riziko, že by se už nikdy nemuseli shledat se svými bližními, bylo poměrně vysoké. Diplomáté, kteří směřovali ve druhé polovině 16. století za sultánem do Cařihradu, si jistě byli vědomi toho, jak nejistá bude jejich pozice, zvláště v případě eskalace válečných akcí. I zbožní poutníci si určitě uvědomovali, že budou ve Svaté zemi mnohými domorodými muslimy považováni za vetřelce a že jim nejspíše půjde o život.

Je docela zajímavé, že ani hrůzostrašná líčení běsnění vodního živlu při mořské bouři neodradila stovky a tisíce poutníků od plavby lodí východním Středomořím. Tím nechci naznačovat, že cesta po souši přes Malou Asii byla zcela bezpečná a pohodlná. Byla sice zdlouhavější, tolik obávaná mořská bouře na této trase však nehrozila.

Putování po Blízkém východě v malých skupinkách se rovnalo hazardování s vlastními životy. Harantovi se to krutě vymstilo a to mohl dopadnout ještě mnohem hůř. Nesrovnatelně jistější bylo najmout si ozbrojený turecký doprovod nebo postupovat v početné kupecké karavaně. Ani v takovém případě si křesťané nemohli proti muslimům příliš dovolovat – a to ani tehdy, když byli v právu. Hrozba přepadení loupeživou tlupou se tím však podstatně snížila.

Křesťany za psy mají jiní všickni

V předchozí kapitole byla řeč o různých lotrech ohrožujících bezpečnost cestovatelů. Zdaleka ne všichni domorodí obyvatelé však přepadávali bezbranné poutníky, házeli po nich kamení a okrádali je o jídlo. Zkusme se podívat na chování, víru a obyčejy těchto lidí očima našich informátorů.¹²⁶

Náboženských poměrů v Anatólii, Svaté zemi i Egyptě si všímal Martin Kabátník. Do muslimských chrámů se nejspíše nedostal, neb tam „*žádný jiný nesmí jíti, leč by jich víru*

125 Tamtéž, s. 192.

126 Obrazem Turka ve světle nejen cestopisné literatury se velmi obšírně zabýval Tomáš RATAJ, *České země ve stínu půlměsíce. Obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí*, Praha 2002. Vnímání náboženské situace na Blízkém východě na základě cestovních relací Martina Křivoústého, Martina Kabátníka a Jana Hasištejnského hodnotil Bohdan MAŁYSZ, *Problematyka wyznaniowa w relacjach Czechów podróżujących na Bliski Wschód w II połowie XV wieku*, „Portolana - Studia Mediterranea”, t. 2: Religie świata śródziemnomorskiego, pod red. D. Quirini-Popławskiej, Kraków 2006, s. 211-222.

*přijal a obřezati se dal.*¹²⁷ Čtenáře, kteří by se ocitli v těchto končinách, nabádá, aby muslimům nehaněli jejich víru, ba co víc, aby o ní radši před nimi vůbec nemluvili, nechtěli-li se vystavit nebezpečí. V podobném duchu promlouval představený kláštera na hoře Sion, který se v Jaffě ujal Prefátovy výpravy. Vysvětloval hostům, jak by se měli chovat během svého pobytu ve Svaté zemi. Varoval je před tím, aby vedli s muslimy rozepře ve věroučných otázkách, nabádal je, aby se jim nemstili, zažijí-li jakékoliv příkoří, a aby u sebe nenosili žádnou zbraň kromě nože.

Zvláštní pozornost si zasluhuje postavení místních křesťanů a židů. Jejich pozice v Jeruzalémě se Kabátníkovi příliš nezamlouvala. Muslimové je trápili například tím, že jim zakázali opravovat jejich domy nebo *„když dlouho déšť neprší, tehdy pohani seberou se, mezi židy a křesťany jdou a roztlukou jim nádoby s vínem i jiné potřeby, kdež co najdou, dávajíce jim vinu, že pro ně Bůh deště nedává, že jsou pohani a že pijí víno.*¹²⁸ Poté kritizuje i místní židy: *„Než to pravím já, že jsem horších židův neviděl spolkem i v jiných zemích lidí, jako v té zemi, kteráž slove svatá; jestliže jsou onimo židé svatí, tehdy jsou u nás ještě světější.*¹²⁹ Prefát dává Kabátníkovi za pravdu, že *„křesťané svobodní nejsou, než Turci nad nimi panují a vládnou, však proto při jich víře a službě Boží jich nechají.*¹³⁰

Velmi kriticky hodnotil vyznavače islámu Martin Křivoústý: *„Ale však veliká jest nespravedlivost a nejvíce křesťanům, neb jim neukazují žádného milosrdenství ani lítosti, nýbrž křesťany za psy mají jiní všickni obyvatelé té země...¹³¹ Křesťané byli dokonce nelidským způsobem prodáváni do otroctví. „Také v těch zemích jest prodávání lidu jako dobytka[...]. A takoví bývali kupováni od pohanův a nutkáni bývají, aby zapřeli víry Kristovy a přijali víru Machometovu.¹³² Pokud se vzpouzeli, pohani je zmrskali. Taktéž Václav Vratislav odsuzoval jednání Turků se zajatci, jichž si v Cařihradu vážili méně než psů: *„Dokud živ, dotud pracuj, když nemůže, hlavu setnou.¹³³ Naopak k jinověrcům, kteří přestoupí na islám, se podle Kabátníka muslimové – přinejmenším ti turečtí - chovali velmi přátelsky: *„každého takového Turci přijmou a k němu se přívětivě mají, dávajíce jemu peníze i jiné pomoci jemu činíc.¹³⁴***

127 Martin Kabátník, ed. L. Storchová, s. 8. Do muslimských svatyní nebyl opakovaně vpuštěn ani Oldřich Prefát. Viz Oldřich Prefát, s. 215 a 242.

128 Martin Kabátník, ed. J. Dostál, s. 24.

129 Tamtéž, s. 24.

130 Oldřich Prefát, s. 218.

131 Martin Křivoústý, s. 87-88.

132 Martin Křivoústý, s. 88.

133 Václav Vratislav, ed. M. Nedvědová, s. 103.

134 Martin Kabátník, ed. J. Dostál, s. 7.

Jeruzalémští křesťané byli chudí, „*neb jim Turci zbohatnouti nedopustí.*“¹³⁵ Ke křesťanům přitom byli muslimové podle Prefáta přívětivější než k židům, kteří žili rovněž v chudobě. Křesťané mívali ve zvyku svým dětem vyřezávat do rukou kříže a natírat je sazemí, aby Turci poznali, že jsou z křesťanské rodiny. Křesťanské děti, které jim nabízely potraviny, na ně mluvily turecky. Prefát si o domorodých křesťanech zaznamenal slova obdivu: „*Nejsou tak nespravedliví, neupřímní, nestřídmí, pyšní, rozpustilí a bezbožní, jako my jsme.*“¹³⁶ Zdá se, že si místní křesťany až příliš idealizoval. Harant si o místních křesťanech takové iluze nedělal, jelikož mu nedokázali srozumitelně popsat svoji víru.

Na druhou stranu dokázali křesťanští cestovatelé ocenit muslimskou pobožnost, která se jim mnohdy zdála být horlivější než u křesťanů. Václav z Mitrovic uznale kvituje, že se turečtí věřící ve svých chrámech vždy chovají čistotně, „*žádných pavučin, smetí tam netrpí, [...], když obuvi z noh zují, do těch chrámů jdou, na zem se prostírají, ji líbají a tak zkroušeně se modlí, jako by očitě tu boha spatřovali. Žádný se po kostele netoulá a neprochází, jeden s druhým netlachá a nerozpráví, nic jiného kromě zkroušené modlitby se neslyší.*“¹³⁷ Možná trochu kuriózně může znít další Václavova pochvala: „*Žádného smrkáni, odchrkáni, vyplívání neslyšeti, neb to za veliký hřích pokládají, a kdyby se komu přihodilo, že by mimo vůli duch mu ušel, aneb na zem plivnul, hned ven z chrámu běží, zase se očišťují a vodou vytírají.*“¹³⁸ V souladu s tímto obrazem zbožného muslima jsou i postřehy Martina Křivoústého, že „*po-hané své chrámy u veliké cti mají, ale křesťané psům a sviním do svých kostelův dopouštějí vcházení, nýbrž i s jestřáby, s krahujci do kostelův se nosí a neřádně se k svým kostelům mají.*“¹³⁹ Zbožnosti muslimů si povšimnul i Lobkovic: „*Při svých modlitbách se nábožně mají, tepouce se v prsa a klekajíce.*“¹⁴⁰

Václav Vratislav si dále povšiml toho, že si muslimové velice váží papíru, neboť se na něm píše jméno Boží. Když uviděli na zemi se povalující papírek, ihned jej sebrali. Jako nezvyklý projev pobožnosti se Václavovi jevila úcta Turků ke zvířatům, „*totiž kočkám, psům, rybám, ptákům a jiným živočichům almužny dávají.*“¹⁴¹ Almužnami je míněn chléb, maso, příp. jiná potrava. Jeden nábožný muslim například koupil od chudého Řeka klec se stehlíky, které pak vypouštěl na svobodu a vzýval přitom Alláha a Mohameda.

135 Oldřich Prefát, s. 218.

136 Tamtéž, s. 305.

137 Václav Vratislav, ed. M. Nedvědová, s. 43.

138 Tamtéž, s. 43.

139 Martin Křivoústý, s. 87.

140 Jan Hasištejnský, s. 159.

141 Václav Vratislav, ed. M. Nedvědová, s. 82

K Turkům a Arabům jindy velmi kritický Kryštof Harant ocenil gesto jednoho z Turků, který přenechal svého koně starému řeholníkovi, který si zlomil nohu při pádu z osla. Dva Arabové z jeho doprovodu poté zachránili jiného řeholníka, který se topil v Jordánu.

Poutníci si ve svaté zemi všímali i znesvěcování pro křesťany posvátných míst pohany. „*A tu pak, kde se jest narodil svatý Jan, jest kostel, a tím kostelem vládne jeden pohan a chová v něm dobytek, a protože jest naplněný lejny, až teskno do něho vjíti,*“ konstatuje Martin Křivoústý.¹⁴² Podobný příklad znesvěcení nacházíme i u Prefáta, jenž zahlédl velblouda, několik krav a oslů v pobořeném bývalém klášteře v údolí, kde se narodil Jan Křtitel. Místní jej vpustil dovnitř za *mejdinu*.

Domorodci se z poutníků snažili vymámit co nejvíce peněz. Kromě potravin jim nabízeli i různé zbytečnosti (např. věnce), „*i cenili to dosti draho, majíce nás křesťany za tak hloupé, že jim za to dáme, co oni káží,*“ vzpomínal na jejich ziskuchtivost Jan Hasištejnský.¹⁴³ Turečtí chlapi z poutníků mámili stuhy, jejichž zásobu si opatřili v Benátkách. Poutníci tyto stuhy směňovali například za hroznové víno. Turečtí sedláci, kteří si chtěli přivydělat, pronajímali poutníkům osly, doprovázeli je a pomáhali jim do sedla, za což požadovali další odměnu.

Za zajímavý poznatek lze považovat Kabátníkovo zjištění, že Egypťané si v Káhiře nevyvářeli pokrmy doma, nýbrž kupovali si je v některé z městských kuchyní již uvařené.¹⁴⁴ O káhirských obecních kuchyních z doslechu věděl i Jan Hasištejnský. Opovržlivě se vyjádřil Lobkovic o stravovacích zvyklostech muslimských sedláků: „*Mají se zhovadile i ve svém jídle; neb jsem to očitě viděl, že nalámavše sobě chléb a kusy melounův na kůži velbloudí, nalili na to mléko, a promíchavše rukama v hromadu, tak spolu tu matlaninu jedli s velikou chutí.*“¹⁴⁵

Korán muslimům zapovídá konzumaci vína, „*než proto druzí kradmo je pijí; však zví-li se na koho, toho starší kýjí tepou,*“ tvrdí Lobkovic.¹⁴⁶ Když se Kabátník chtěl v Damašku napít vína, musel se schovat v komoře u některého z místních křesťanů, aby ho žádný muslim neviděl. „*Nébrž kdyby viděli křesťana kterého, an nese víno aneb má víno, ihned je jemu rozlejí a nádobu rozbijí a jej stepou,*“ nacházíme zdůvodnění takového počínání u Křivoústého.¹⁴⁷ Pokrytectví některých muslimů si povšiml Oldřich Prefát. Když se k nim na palubu vydrápal nějaký turecký úředník s doprovodem, postavili před ně vodu i víno. „*Ač praví, že*

142 Martin Křivoústý, s. 84.

143 Jan Hasištejnský, s. 103.

144 Zvláštností egyptské kuchyně si ve svém článku všimá Otakar NAHODIL, *Místo a význam cestopisu Marti- na Kabátníka v dějinách české etnografie*, Český lid 39, s. 208.

145 Jan Hasištejnský, s. 159.

146 Tamtéž (ed.), s. 159.

147 Martin Křivoústý, s. 85.

*Turci vína nepijí, ale titoť jsou čistě je pili.*¹⁴⁸ A nejednalo se o výjimku, neboť další Turky přistihl v klášteře hory Sion. Jistý turecký hodnostář s svým doprovodem vypil Harantovi a Černínovi skoro veškeré zásoby vína. Totéž jim později v Egyptě provedli tři turečtí vojáci.

Evropské cestovatele zaujaly i orientální oděvy. „*Jacíž sou tam lidé pak kolivěk v těch zemích zhovadilí, nenábožní, však nikdy sem neviděl tak lehkých lidí podobných k vopicem, by tak lehce měnili roucho své chodící jako Čechové,*“ neodpustil si Křivoústý pokárat své mar-nivé krajany.¹⁴⁹ Křivoústý na jiném místě uvádí, že pohané v Damašku „*mají přikrytí své hlavy čepičkami bílými, křesťané modrými, židé žlutými, Samaritáni černými.*“¹⁵⁰ Stejného jevu si o několik desítek let později všiml také Prefát. Dvořané a žoldnéři egyptského sultána se Kabátníkovi zdáli být velmi bohatí. Soudil tak mimo jiné podle jednoho mamlúka, jehož zahlédl, kterak „*měl všecka udidla pozlatilá a střímeny z samého zlata, pošva na šavli i jilce, všecko zlatem položené.*“¹⁵¹ Podle Kabátníkova názoru však mamlúci neutráceli tolik jako Češi. Od Václava Vratislava se dozvídáme, že konstantinopolští Turci obyčejně nosili velice pěkné modré a červené šaty. Líbili se mu i jejich koně s pozlacenými uzdami a sedly, kopí s praporci i zlatem, stříbrem a drahým kamením vykládané šavle. Kryštof Harant přirovnal arabský oděv k oblečení evropských cikánů.

Kabátníka upoutal způsob trestání zločinců. V Damašku některé věšeli za hrdla, jiné za nohy, dalším strkali pod krk železné háky. V Káhiře nebyli zločinci věšeni jako v jiných muslimských zemích, nýbrž přikováni k sobě za hrdla a takto se ve skupinkách po třech, deseti, i více než dvaceti pohybovali ulicemi města a žebrali. Leckde leželi na zemi „*hůře než psi*“ a velmi trpěli.¹⁵² Harant se zmiňuje o netradičních trestech za cizoložství. Provinilý muž býval posazen obráceně na dobytče a potupně na něm vozen ulicemi s dobytčím žaludkem na hlavě. Cizoložnice mívala kolem krku zavěšená dobytčí střeva. Charakteristickou pro osman-ský svět byla poprava naražením na kůl.

Náhled na domorodé obyvatelstvo by nebyl úplný, kdybychom opomněli hodnocení muslimských žen.¹⁵³ Křesťanští cestovatelé si všímali jejich postavení i zevnějšku. Martin Kabátník vypráví, že v Káhiře konce 15. století nedovolovali muži svým ženám až na výjimky opustit dům, kde se měly modlit. Pokud žena potřebovala například něco koupit na trhu, zařizoval to za ni vždy její muž. Jedině „*pakli by které jaká znamenitá potřeba byla, tehdy na*

148 Oldřich Prefát, s. 102.

149 Martin Křivoústý, s. 87.

150 Martin Křivoústý, s. 78.

151 Martin Kabátník, ed. L. Storchová, s. 12.

152 Tamtéž, s. 13.

153 Tímto tématem se již zabýval Tomáš RATAJ, *Obraz Turka v české renesanční společnosti ve světle cestopisné literatury*, in: *Folia historica Bohemica* 17, 1999, s. 79-80.

vosle jede a okolo ní jdú služebníci dva nebo tři a tvář její bude všecka zakryta čistým tafatem červeným.“¹⁵⁴ Největší příležitost spatřit arabské ženy se Kabátníkovi naskytla při veřejném pohřbu.

„Ženy jich pohanské chodí v pláštích, hlavy sobě jimi přikrývajíce, a mají před tváří hustou, vázanou vazbu z černého hedvábí, že jim nelze do tváře viděti, pěkná-li jest čili škaredá...“ popisuje muslimky Jan Hasištejnský.¹⁵⁵ A pokračuje další zvláštností: „Druhé dávají sobě ruce zmalovati asi napolo k loktu, a též nehty u rukou červenou barvou zbarviti, kterážto barva nesejde, aniž ji mytí škodí.“¹⁵⁶ Pokud by přistihli křesťana při pohlavním styku s muslimkou, musí zapřít svoji víru, „anebo hrdlo ztratí beze vsí milosti“,“¹⁵⁷ upozornil český šlechtic na možné riziko.

Podobné svědectví jako Lobkovic nám zanechal Oldřich Prefát. Když opouštěl Jeruzalém, zahlédl za městem drahně tureckých žen „a jak po šatech bylo znáti, některé jsou mezi nimi i onačejší byly, ty měly na hlavách co nějaké chocholaté klobouky a na to jsou přikryté bílým lněným rouchem, dlouhým do země, [...], a tak jdou jsouc všudy ukryté, krom jim jen ruce viděti, neb tvář mají zakrytou černým tafatem, [...], a protož pěkné-li jsou čili škaredé, toho jeden věděti nemůže.“¹⁵⁸

Zato Václavu Vratislavovi se díky jednomu jančarovi naskytla příležitost pohlédnout Turkyňám do snědé obličeje a spatřit tak alespoň na chvíli jejich černé oči, obarvené vlasy a obočí. Václav se upřímně přiznal, že se mu příliš nelíbily. Mnoho prostru potom tento mladý cestovatel a vynikající vypravěč věnoval zvyklostem při tureckých námluvách a svatbách a podrobně vylíčil příběh o nešťastné lásce šestnáctileté panny a jejího o osm let staršího ženicha.

Kryštof Harant při brodění přes Nil zpozoroval poloobnažené domorodé ženy, které „očími stydlivým a nám všem velmi hanebné divadlo činily.“¹⁵⁹ Z toho plyne, že povinnost vycházet na veřejnost v šatech od hlavy až k patě se netýkala nemajetných muslimek. Naopak zahalené ženy se snažily kolemjdoucí oslnit svými šperky. Harant je označil za zahálčivé a marnotratné.

Křesťané a židé žili na Blízkém východě v podřadném postavení a často s nimi bylo zacházeno dosti krutě. Přicházející poutníci se museli chovat velmi opatrně, aby se s muslim-

154 Martin Kabátník, ed. L. Storchová, s. 16.

155 Jan Hasištejnský, s. 157.

156 Tamtéž (ed.), s. 157-158.

157 Tamtéž (ed.), s. 158.

158 Oldřich Prefát, s. 295.

159 Kryštof Harant, ed. L. Storchová, s. 40.

ským obyvatelstvem nedostali do konfliktu. Leckdy jim nepomohla ani sebevětší zdrženlivost. Opakovaně si poutníci stěžovali, že se domorodci všemožnými způsoby snaží odlehčit jejich měšcům s penězi. Poukazovali též na licoměrnost některých muslimů, kteří potají či přímo před jejich zraky konzumovali víno, třebaže křesťanům totéž na veřejnosti zapovídali a někdy je kvůli tomu i pronásledovali.

S tímto tehdy běžně rozšířeným negativním obrazem utlačovatele všech křesťanů a jejich nejúhlavnějšího nepřítele¹⁶⁰ poněkud kontrastují pasáže věnované muslimské zbožnosti a dobrých skutků, které *pohané* konali. Čeští cestovatelé též oceňovali střídmost a šetrnost muslimů, kterou dávali do protikladu k českému obžerství a marnotratnosti. Souhlasím se slovy historika Tomáše Rataje, který napsal: „Naše cestopisy stojí teprve na počátku cesty vedoucí ke zrodu moderního evropského myšlení, charakteristického pro rodící se novověkou společnost.“¹⁶¹

160 Viz např. Jan Zajíc z Házmburka, s. 102.

161 Tomáš RATAJ, *Obraz Turka v české renesanční společnosti*, s. 82.

Závěr

Vypovídací hodnota spisů Čechů, kteří v 15. a 16. století cestovali na Blízký východ, je poměrně vysoká. Tito muži se snažili zprostředkovat čtenářům své vlastní postřehy z cest, které vykonali. V jejich spisech jsem našel dostatek podkladů k sepsání práce o každodenních starostech a radostech pozdně středověkých a raně novověkých cestovatelů na Blízkém východě.

Jsem si však vědom toho, že množství použitých pramenů nebylo tak vysoké, abych si mohl dovolit všechny pozorované jevy zcela zobecnit. Při popisu situace na cestě do Cařihradu a v osmanském hlavním městě jsem se mohl opřít pouze o „Příhody“ Václava Vratislava z Mitrovic. Jediný Václav Vratislav upadl do zajetí. Martin Kabátník jako jediný ze sledovaných poutníků putoval do Svaté země po souši. Jedině Kryštof Harant se vydal na horu Sinaj.

U jiných jevů jsem naopak mohl srovnávat více pramenů. Turecké lázně bezpečně navštívili Martin Kabátník, Václav Vratislav a Kryštof Harant. Všichni tři byli nadšeni jejich záze-
mím. Martin Křivoústý, Jan z Lobkovic, Oldřich Prefát a Kryštof Harant se plavili do Svaté země po moři. Zejména Prefátovy vzpomínky mi umožnily poznat podmínky panující na lodi. Hned z několika zdrojů bylo patrné, jak nebezpečná plavba mohla být. Někteří cestovatelé velmi barvitě vylíčili průběh mořské bouře. Martin Křivoústý, Martin Kabátník, Jan z Lobkovic, Oldřich Prefát i Kryštof Harant pobývali ve Svaté zemi a podnikali výpravy k místům spjatým s životem Ježíše Krista. Známe jejich nejčastější cíle a od několika svědků víme, že vstup na mnohá místa byl zpoplatněn. Z několika zdrojů jsme informováni o tom, že k oblíbeným kratochvílím patřily četba a sborový zpěv nábožných písní. Při vytváření kapitoly o domorodém obyvatelstvu jsem kromě sledovaných cestopisů čerpal i z výše citovaných prací Tomáše Rataje, který se této oblasti dlouhodobě věnuje.

Na tuto práci chci v budoucnu navázat. Nabízí se srovnání českých cestopisů s cizojazyčnými. Dále bych mohl důkladněji probádat některé aspekty, které jsem v této práci jen stručně nastínil – např. činnost johanitů a františkánů ve Středomoří.

Zachycení každodenního života ve spisech Čechů cestujících v pozdním středověku a raném novověku na Blízký východ

Daleké cesty byly ve středověku a raném novověku zcela mimořádnou událostí. Ale i daleko od domova museli lidé něco jíst, v noci načerpat nové síly či pečovat o svůj zevnějšek. V této práci jsem se zaměřil na postřehy z oblasti všedního života ve spisech Čechů, kteří v 15. a 16. století cestovali na Blízký východ. Václav Vratislav z Mitrovic pobýval v Konstantinopoli, Martin Křivoústý, Martin Kabátník, Jan Hasištejnský z Lobkovic, Oldřich Prefát z Vlkanova a Kryštof Harant z Polžic a Bezdržic putovali do Svaté země. Kabátník a Harant odtud pokračovali dále do Egypta.

Jídelníček cestovatelů tvořil zejména chléb, různé druhy ovoce, masité pokrmy, žízeň zahněli nejčastěji vodou a vínem. Na jedné straně mohli okusit cizokrajné potraviny, na straně druhé byla jejich strava poměrně jednotvárná – hlavně na lodi, ve vězení či při přechodu pouště. Bylo nutné dodržovat základní hygienické návyky, aby cestující předcházeli nemocem. Hrozila jim například úplavice nebo mořská nemoc. Choří poutníci se mohli uchýlit do některého ze sítě špitálů. Očistu těla bylo možné vykonat v orientálních lázních, které měly velmi vysokou úroveň. Spánek v dalekých zemích nebýval příliš pohodlný. Spalo se v hostincích, kláštrech či pod širým nebem, lehávalo se na pletených rohožích nebo na kobercích. Člověk nikde neměl skoro žádné soukromí. Cestovatelé s oblibou podnikali výpravy za poznáním, procházeli se cizími městy, navštěvovali památky, dlouhé chvíle si krátili četbou, zpěvem či vedením deníku. Sbírali rozličné suvenýry.

Cestování na Blízký východ bylo poměrně nebezpečné. O život šlo například při mořské bouři, při setkání s piráty nebo při loupežném přepadení. Nežřídko hrozil konflikt s muslimským obyvatelstvem. Cizinci museli trpělivě snášet různé křivdy. Putování bylo dobrodružné a nebylo zadarmo. Domorodci vybírali nejrůznější poplatky a neustále žadonili o peníze. Čeští světoběžníci však dokázali ocenit i kladné vlastnosti jinověrců.

The Realization of Daily Life in the Writings of the Czechs who travelled to the Near East in the Late Middle Ages and Early Modern Period

The remote voyages were absolutely extraordinary events in the Middle Ages and Early modern period. But even people far away from home had to eat, sleep at night and take care of their appearance. I focused on the remarks in the area of daily life in the Writings of the Czechs, who travelled to the Near East in the 15th and 16th centuries. Václav Wratislav z Mitrowicz stayed in the Constantinople, Martin Křivoústý, Martin Kabátník, Jan Hasištejnský z Lobkowicz, Oldřich Prefát z Vlkanova and Kryštof Harant z Polžic a Bezdružic pilgrimized to the Holy Land. Kabátník and Harant then continued to the Egypt.

An alimentation of travellers consisted particularly of bread, fruits and meat. They drank in most cases water and wine. On the one hand they could taste exotic dishes; on the other hand their fare was relatively monotonous – especially on the ship, in the prison or during crossing the desert. It was necessary to keep the basic hygienic habits in order to avoid an illness. For example red pestilence or seasickness threatened. The ill pilgrims could take shelter in a hospital. The dirty travellers could visit an oriental spa that had distinction. Sleeping in the far-away countries was not too comfortable. The people slept in the hospices, in the monasteries or in the open air. They lay on the plaited matting or on the carpets. They had hardly a little privacy. They liked tours, walking through the foreign towns, visiting the monuments. They amused their leisure time with reading, singing or writing a diary. They collected various souvenirs.

Travelling to the Near East was quite dangerous. Somebody could die for example during the thunderstorm on the sea, meeting some pirates or brigandage. Often a conflict with Muslims threatened. Foreigners had to bear patiently with various injuries. Wandering was adventurous and expensive. Natives levied various charges and begged all the time. On the other side Czech globetrotters proved to appreciate positive qualities of natives.

Seznam použitých pramenů a literatury

I. Prameny

Václav BEJBLÍK (ed.), *Příhody Václava Vratislava z Mitrovic, které on v tureckém hlavním městě Konstantinopoli viděl, v zajetí svém zakusil a po šťastném do vlasti navrácení sám léta Páně 1599 sepsal*, Praha 1977.

Hana BOČKOVÁ (ed.), *Oldřich Prefát z Vlkanova. Cesta z Prahy do Benátek a odtud potom po moři až do Palestiny*, Praha 2007.

Jiří DAŇHELKA (ed.), *Příhody Václava Vratislava z Mitrovic*, Praha 1950.

Josef DOSTÁL (ed.), *Cesty do Svaté země*, Praha 1948.

Jaroslav KOLÁR, *České znění Cesty do Jeruzaléma Martina Křivoústého*, in: Strahovská knihovna 18-19, 1983-84.

František MALEČEK (ed.), *Jan Hasištejnský z Lobkovic: Putování k svatému hrobu*, Praha 1907.

Milada NEDVĚDOVÁ (ed.), *Příhody*, Praha 1976.

Jaroslav PÁNEK (ed.), *Jan Zajíc z Házmburka. Sarmacia aneb Zpověď českého aristokrata*, Praha 2007.

Justin V. PRÁŠEK (ed.), *Martina Kabátníka Cesta z Čech do Jerusalema a Kaira r. 1491-92*, Praha 1894.

Lucie STORCHOVÁ (ed.), *Mezi houfy lotrův se pustiti... České cestopisy o Egyptě 15.-17. století*, Praha 2005.

Ferdinand STREJČEK (ed.), *Jana Hasištejnského z Lobkovic Putování k Svatému hrobu*, Praha 1902.

Zdeňka TICHÁ (ed.), *Jak staří Čechové poznávali svět. Výbor ze starších českých cestopisů 14.-17. století*, Praha 1986.

Zikmund WINTER, *Oldřicha Prefáta z Vlkanova poslední vůle*, Časopis Musea království Českého 71, 1897.

II. Literatura

Václav DRŠKA – Aleš SKŘIVAN – František STELLNER, *Kapitoly z dějin evropské politiky do roku 1648*, Praha 1995.

John FREELY, *Tajemství paláců. Soukromý život sultánů v Istanbulu*, Praha 2004.

- Petr HLAVÁČEK, *Nový Jeruzalém? Spirituální rozměr kadaňské rezidence Jana Hasištejnského z Lobkovicz († 1507)*, in: Dana Dvořáčková-Malá (ed.), *Dvory a rezidence ve středověku*, Praha 2006.
- Jan HRDINA, *Zásnuby dóžete s mořem. Benátky očima pozdně středověkých poutníků*, in: *Dějiny a současnost* 8, 2005.
- Josef JANÁČEK, *Rudolf II. a jeho doba*, Praha 1987.
- Lud'a KLUSÁKOVÁ, *Cestou do Cařihradu. Osmanská města viděná křesťanskými očima*, Praha 2003.
- Marie KOLDINSKÁ, *Každodennost renesančního aristokrata*, Praha a Litomyšl 2001.
- Marie KOLDINSKÁ, *Kryštof Harant z Polžic a Bezdržic. Cesta intelektuála k popravišti*, Praha – Litomyšl 2004.
- František KOŽÍK, *Cesta Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdržic a na Pecce*, Praha 2002.
- Vladimír KRŮŽEK, *Obrazy z dějiny lázeňství*, Praha 2002.
- Josef KUNSKÝ, *Čeští cestovatelé*, Praha 1961.
- Jacques LE GOFF – Jean-Claude SCHMITT (edd.), *Encyklopedie středověku*, Praha 2008.
- Bernard LEWIS, *Dějiny Blízkého východu*, Praha 1997.
- Bohdan MAŁYSZ, *Problematyka wyznaniowa w relacjach Czechów podróżujących na Bliski Wschód w II połowie XV wieku*, „Portolana - Studia Mediterranea”, t. 2: *Religie świata śródziemnomorskiego*, pod red. D. Quirini-Popławskiej, Kraków 2006, s. 211-222.
- Jiří MARTÍNEK – Miloslav MARTÍNEK, *Kdo byl kdo. Naši cestovatelé a geografové*, Praha 1998.
- Josef MATOUŠEK, *Turecká válka v evropské politice v letech 1592-1594. Obraz z dějin diplomacie protireformační*, Praha 1935.
- Otakar NAHODIL, *Místo a význam cestopisu Martina Kabátníka v dějinách české etnografie*, *Český lid* 39, 1952, s. 152-164, 202-212.
- Norbert OHLER, *Cestování ve středověku*, Praha 2003.
- Norbert OHLER, *Náboženské poutě ve středověku a novověku*, Praha 2002.
- Alan PALMER, *Úpadek a pád Osmanské říše*, Praha 1996.
- Eduard PETRŮ, *Vzrušující skutečnost. Fakta a fantazie ve středověké a humanistické literatuře*, Ostrava 1984.
- Justin V. PRÁŠEK, *Oldřicha Prefáta z Vlkanova cesta na východ r. 1546 a význam její*, *ČČM* 68, s. 353-378, 518-534.
- Tomáš RATAJ, *Císařská poselstva v Cařihradě ve druhé polovině 16. století*, in: *Dějiny a současnost* 17, Praha 1995.

Tomáš RATAJ, *České země ve stínu půlměsíce. Obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí*, Praha 2002.

Tomáš RATAJ, *Obraz Turka v české renesanční společnosti ve světle cestopisné literatury*, in: *Folia historica Bohemica* 17, 1999, s. 79-80.

Petr VOREL, *Velké dějiny zemí Koruny české. Sv. 7, 1526-1618*, Praha – Litomyšl 2005.